

1.

კავკასიის გეოგრაფიული გარემო და მოსახლეობა

კავკასია გეოგრაფიულად, ეთნიკურად, ენობრივად, კონფესიურად და კულტურულად მრავალფეროვანი რეგიონია. აქ ერთმანეთს ენაცვლება მთაგრეხილები, ზეგნები, დაბლობები, ტყეები, ჭაობიანი ველები, მშრალი სტეპები, მდინარეები, ტბები. მდებარეობამ და გეოგრაფიულმა გარემომ მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა კავკასიის რეგიონის ხალხთა ცხოვრების წესი, მათი ურთიერთობა ერთმანეთთან და გარესამყაროსთან, მათი ისტორია.

კავკასიას ხშირად უწოდებენ ხალხთა მუზეუმს. აქ დაახლოებით 50 სხვადასხვა ხალხი ცხოვრობს, დაწყებული ერთობებით, რომელთა ენაზე რამდენიმე ასეული ადამიანი ლაპარაკობს, დამთავრებული დიდი ეთნიკური ჯგუფებით, რომლებიც რამდენიმე მილიონ ადამიანს აერთიანებს. ასეთი მრავალფეროვნება კავკასიას ძველთაგან მოსდგამს. პლინიუს უმცროსის სიტყვით, რომელსაც კავკასიაში 80 თარჯიმანი სჭირდებოდათ. არაბი გეოგრაფები კი კავკასიონს “ენათა მთას” უწოდებდნენ.

კავკასია ყოველთვის ასრულებდა მნიშვნელოვან როლს, როგორც დამაკავშირებელი რგოლი ევროპასა და აზიას შორის. ათასობით წლის მანძილზე რეგიონი იყო ან დაპირისპირებულ იმპერიებს შორის ბუფერული ზონა ან მათი შემადგენელი ნაწილი. უძველესი დროიდან რეგიონში გადიოდა საზღვრები, რომლებიც ერთმანეთისაგან ყოფდა იმ ეთნოსთა განსახლების არეალებს, ხშირად სხვადასხვა, არცთუ იშვიათად – დაპირისპირებულ კულტურულ-ცივილიზაციურ წრეებს რომ ეკუთვნოდნენ: აღმოსავლეთ რომის იმპერია, ბიზანტია, პართია, არაბები, მონღოლები, თურქები, სპარსეთისა და ოსმალთა იმპერიები, ქრისტიანობა და ისლამი, სუნიზმი და შიიზმი, ხალხები, რომლებიც ეკუთვნოდნენ კავკასიურ-იბერიულ, თურქულ, სემიტურ-ქამიტურ ენობრივ ჯგუფებს, ინდოევროპული ოჯახის სხვადასხვა განშტოებას, ერთმანეთს სწორედ აქ ხვდებოდნენ.

მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, კავკასია სასაზღვრო ზონა (borderland) იყო. აქ ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ იმპერიები, ხვდებოდნენ ცივილიზაციები და რელიგიები. იგი წარმოადგენდა ერთსა და იმავე დროს ხიდსა და ბარიერს ჩრდილოეთსა და სამხრეთს, აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის. მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური მდებარეობა – ისტორიულად ცარისტულ რუსეთს, სეფიანთა ირანსა და ოსმანთა იმპერიას, XX საუკუნეში კი რეგიონულ ძალებს – რუსეთს, ირანსა და თურქეთს შორის, რომელთაც XXI საუკუნეში დასავლეთის სახელმწიფოები და აშშ დაემატა, წინააღმდეგობრივი შედეგის მომტანი იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნება, რომ კავკასიის ხალხებმა მეტი დაკარგეს, ვიდრე შეიძინეს თავიანთი მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური პოზიციის გამო.

კავკასია ისტორიულად მუდამ ჩართული იყო საერთაშორისო საკომუნიკაციო ქსელში. მხოლოდ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნისას, რომელიც “ჩაკეტილი” საზოგადოების კანონებით ცხოვრობდა, იგი მოკლებული იყო საშუალებას, შეესრულებინა სატრანსპორტო დერეფნის ფუნქცია, რომელიც ერთმანეთთან დააკავშირებდა დასავლეთსა და აღმოსავლეთს, ჩრდილოეთსა და სამხრეთს. სსრკ-ს დაშლამ კვლავ შესაძლებელი გახადა აღნიშნული საკითხის წამოწევა.

დღეისათვის კავკასია ევრაზიის კონტინენტის ერთ-ერთი იმ რეგიონთაგანია, რომელსაც უკანასკნელ ათწლეულში, იუგოსლავიასთან ერთად, ყველაზე მეტად შეეხო ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტები და ომები.

ტერიტორია. კავკასია მოიცავს 440 ათასი კვ.კმ, დაახლოებით 30 მილიონი მოსახლეობით. მისი ტერიტორიისა და მოსახლეობის ზუსტ განსაზღვრას

ართულებს ის, რომ ჩრდ. კავკასიის ადმინისტრაციული ერთეულები უფრო ჩრდილოეთით ვრცელდება, ვიდრე სატიტულო ერების ტრადიციული განსახლების არეალი. როგორც ჩანს, ამგვარი პოლიტიკური რუკის უზრუნველყოფა ადრეულ საბჭოთა პერიოდში მიზნად ისახავდა სლავი მოსახლეობის მოქცევას ამ საზღვრებში, დემოგრაფიული შემადგენლობის “განზავებისათვის”.

კავკასიის რეგიონს ცალკეულ ნაწილებად ყოფს კავკასიონის ქედის განშტოებანი. უკიდურესად დანაწევრებული ტოპოგრაფია გასაგებს ხდის კავკასიის თვალშისაცემ ეთნიკურ მრავალფეროვნებას. მნიშვნელოვანი ტოპოგრაფიული ბარიერები სხვადასხვა ხალხისა და ტომის ფართო ინტეგრაციის გზაზე გვიხსნის ეთნიკური იდენტიფიკაციის თვალსაჩინო ფრაგმენტაციასა და ლოკალიზაციას. არცთუ იშვიათად თემური, ტომობრივი, ადგილობრივი, რეგიონული იდენტობები არანაკლებ მნიშვნელობას იძენდნენ, ვიდრე ეთნონაციონალური იდენტობა. ამან, თავის მხრივ, შექმნა პირობები კულტურათა და ენათა დიდი მრავალფეროვნების შენარჩუნებისათვის¹.

ზოგადი გეოგრაფიული განსაზღვრების მიხედვით, კავკასია მთიანი რეგიონია შავ და კასპიის ზღვებს შორის. მაგრამ ეს მარტივი გეოგრაფიული დეფინიცია აუცილებლად მოითხოვს დაზუსტებას. მაგალითად, თუ შევეცდებით რეგიონის განსაზღვრას უკანასკნელი 200 წლის ისტორიისა და დემოგრაფიული ფაქტორის გათვალისწინებით, ჩრდილო საზღვარი ბუნებრივად გაივლის კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე ან მის მოსაზღვრე დაბლობებზე, რომლებიც გამოყოფს ჩრდილოეთ კავკასიის მკვიდრი მცირე ხალხების საცხოვრებელ არეალს რუსებით დასახლებული ჩრდილოეთი მიწებისაგან, ჩრდილო კავკასიის ავტონომიებს – კარსნოდარისა და სტავროპოლის მხარეებისაგან, საიდანაც იწყება საკუთრივ რუსეთი. დასავლეთით სასაზღვრო არეალს წარმოადგენს რეგიონი, სადაც ერთმანეთს ხვდება, ერთი მხრივ, თურქული, მეორე მხრივ კი ქართული და სომხური მოსახლეობით დასახლებული ტერიტორია. სამხრეთი საზღვარი არანაკლებ ძნელი განსაზღვრია, რადგან დემოგრაფიული თვალსაზრისით, მდინარე არაქსის (რომელიც პოლიტიკურ საზღვარს წარმოადგენს) ორივე ნაპირი აზერბაიჯანელი თურქებითაა დასახლებული; ამ საზღვრის დადგენა ასევე პრობლემურია ქართველი და სომეხი მოსახლეობის თვალსაზრისითაც.²

საბჭოთა კავშირის დაშლამდე კავკასიის რეგიონის გეოგრაფიული, კულტურული და ეთნოკონფესიური კომპოზიცია ჩრდილოეთ კავკასიითა და ამიერკავკასიით იყო წარმოდგენილი. 1990-იანი წლების დასაწყისიდან, მას შემდეგ, რაც ამიერკავკასიის სამმა რესპუბლიკამ დამოუკიდებლობა მოიპოვა, კავკასიის გეოპოლიტიკური სურათი რადიკალურად შეიცვალა, რადგან რეგიონის დაყოფის რუსულმა მოდელმა თავისი თავი ამოწურა.

ნიშანდობლივია, რომ რუსი მკვლევრების აზრით, კავკასია, სიტყვის ფართო გაგებით, მოიცავს არა მხოლოდ ამიერკავკასიასა და ჩრდილოეთ კავკასიას, არამედ კავკასიის სტეპურ მთისწინეთსაც (Предкавказье), რომლის შემადგენლობაში შედის სტავროპოლისა და კრასნოდარის მხარეები და როსტოვის ოლქი. მკვლევართა მეორე ნაწილი, გამოდის რა ეთნოდემოგრაფიული კრიტერიუმიდან, კავკასიას იმ ტერიტორიით შემოსაზღვრავს, რომელიც დასახლებულია მკვიდრი მთიელი მოსახლეობით. ისინი Предкавказье-ს, ზოგჯერ კი მასთან ერთად ვოლგოგრადისა და ასტრახანის ოლქებს, აგრეთვე ყალმუხეთს, სამხრეთ რუსეთის რეგიონს უწოდებენ. მათი აზრით, ეს, გარკვეული თვალსაზრისით, გარდამავალი ზონაა, რომელიც რაღაც ნიშნებით რუსეთს,

¹ Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М.: Международные отношения, 2001, с.10.

² Svante E.Cornell. Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflicts in the Caucasus, p.19.

რადიციით კი ჩრდილოეთ კავკასიას ემსგავსება. მიგრაციულმა პროცესებმა, რომლებიც მრავალი თაობის მანძილზე მიმდინარეობდა ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის, თანდათანობით ძნელად განსასაზღვრი და პირობითი გახადა საზღვარი Предкавказье-სა და ჩრდილოეთ კავკასიას შორის. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, წარმოადგენს დამაკავშირებელ რგოლს ამიერკავკასიასა და Предкавказье-ს შორის³.

ტერმინი “ტრანსკავკასია” (ამიერკავკასია) რუსული “ზაკავკაზიე”-დან მოდის და ნიშნავს კავკასიონის ქედს მიღმა არსებულს, ანუ სწორედ რუსეთის ხედვას ასახავს. დღეს ფართოდ გამოიყენება უფრო ნეიტრალური ტერმინი – სამხრეთ კავკასია. პოლიტიკურად იგი მოიცავს სამ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს – სომხეთს, აზერბაიჯანს და საქართველოს.

თანამედროვე გეოპოლიტიკური რეალობის ამსახველი კიდევ ერთი წარმოდგენით, კავკასიის სოციალურ-ეკონომიკური სივრცე მოიცავს ჩრდილოეთ, ცენტრალურ და სამხრეთ ნაწილებს. თუ ტრადიციული მიდგომის თანახმად, მოცემულ რეგიონში შედის მხოლოდ პოსტსაბჭოთა ტერიტორიები (ჩრდილოეთ კავკასია – ავტონომიური სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები – და ამიერკავკასია – აზერბაიჯანი, საქართველო და სომხეთი), ამ წარმოდგენის თანახმად, მასში ექცევა ირანის ჩრდილო-დასავლეთი ოლქები – სამხრეთ-აღმოსავლეთი კავკასია – და თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ოლქები (ყარსი, არდაგანი, ართვინი და სხვ.) – სამხრეთ-დასავლეთი კავკასია. ეს იმითაა მოტივირებული, რომ მრავალი საუკუნის მანძილზე, რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობამდე, ეს მიწები ერთიან სოციალ-ეკონომიკურ და ეთნოკულტურულ სივრცეს შედგენდნენ, სადაც დღესაც ცხოვრობენ კავკასიელი ხალხები. სამხრეთ-დასავლეთი კავკასია (თურქეთი) და სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასია (ირანი) ერთად შეადგენენ სამხრეთ კავკასიას⁴.

კავკასიელ მკვლევართა ნაწილის აზრით, კავკასიის დიქტომიურ დაყოფას რუსეთის (ჩრდილოეთ) და არარუსეთის (სამხრეთ) კავკასიად საფუძვლად ედო რუსეთის პოლიტიკოსთა ნება. ასეთი დაყოფის შედეგად ეთნოკულტურულმა ტრადიციებმა კავკასიაში დრმა ტრანსფორმაცია განიცადა⁵. ამაზე დაყრდნობით, კეთდება დასკვნები იმის თაობაზე, რომ ა) ისტორიული მეთოდი ნაკლებად გამოსაყენებელია კავკასიის სოციალური რეალობის შესასწავლად, რადგან კავკასიის კულტურულ-ისტორიულ განვითარებაში შეწყვეტილია მემკვიდრეობითი ხაზი, რაც რუსეთ-კავკასიის ომს (XIX ს.) უკავშირდება. მან სერიოზული ზიანი მიაყენა კავკასიურ გენოფონდს, დაანგრია აქ ისტორიულად ჩამოყალიბებული ცხოვრების წესი და რეგიონის ხალხთა უნიკალური კულტურა. შემდგომში არ მომხდარა ცხოვრების ძველი ტრადიციული ფორმების აღდგენა, ცხოვრება მოეწყო იმ რუსული მოდელის მიხედვით, რომელიც ტექნოგენური ცივილიზაციის პრინციპებს ემყარებოდა და არ იყო საკუთრივ კავკასიური სოციალურ-კულტურული სისტემის ლოგიკური გაგრძელება⁶.

ცხადია, ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიად დაყოფას მხოლოდ პოლიტიკოსთა ნება არ განსაზღვრავდა და ეს არც XIX საუკუნეში, კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრების შემდეგ მომხდარა. ამ დაყოფას, გაცილებით ძველი პოლიტიკური მიზეზების გარდა, გეოგრაფიული და კულტურული ფაქტორებიც განაპირობებდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ საუკუნეთა მანძილზე კავკასია, დაყოფის

³ Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М.: Международные отношения, с.44-45.

⁴ Исмаилов Э., Полухов Э. Противостояние «старых» и «новых» игроков на политической карте Кавказа. – В журн.: Центральная Азия и Кавказ. 2004, № 4 (34), с.48.

⁵ Шадже А.Ю. Феномен кавказской идентичности. - Научная мысль Кавказа, Ростов-на-Дону, 2002, № 1 (29), с.36.

⁶ Дамения О.Н. Кавказская культурная общность: миф или реальность. – Научная мысль Кавказа, Ростов-на-Дону, 2002, № 1, с.51.

მიუხედავად, გარკვეულ მთლიანობას ინარჩუნებდა – ხან გეოპოლიტიკური, ხან (გარკვეულწილად) კულტურული თვალსაზრისით. თუმცა დაყოფის ტენდენცია, ისტორიულად, ერთიანობის ტენდენციაზე ძლიერი იყო.

კავკასიის ერთიან გეოპოლიტიკურ და კულტურულ სივრცედ მოაზრების შესაძლებლობაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა თვალსაზრისს ვხვდებით. მაგალითად, ჯ.კაშიას აზრით, “გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, ამიერკავკასია და ჩრდილოეთ კავკასია თითქოს ერთიან სივრცეს ვერ უნდა ქმნიდეს კავკასიონის ქედის სიმაღლისა და “კედღურობის” გამო. ეს საკითხი ამ სივრცის იბეროკავკასიური კონცეფციის საზღვრებში მოქცევის ტრადიციასთან უფრო ჩანს დაკავშირებული, ვიდრე სერიოზულ ინტეგრალურ ანალიზთან”⁷. გარდა ამისა, ყურადღებას იქცევს კიდევ ორი მომენტი: ერთის მხრივ, გეოპოლიტიკური და ისტორიული პირობები განსაზღვრავდა ზოგადკავკასიური კულტურულ-ტიპოლოგიური საფუძვლების ჩამოყალიბებას, კავკასიის ინტეგრალური ვექტორების ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ორიენტაციის ფონზე (ამ ორიენტაციას კი, ჯ.კაშიას აზრით, საფუძვლად ედო კავკასიონის ჩრდილოეთით გაშლილი სივრცის აუთვისებლობა და ის გარემოება, რომ ამ დიდი სივრცის ათვისება არც ერთ ჩრდილოკავკასიელ ხალხს არ შეეძლო); მეორეს მხრივ, არა მხოლოდ მთელი კავკასიის, არამედ ამიერკავკასიის გეოპოლიტიკური კონფიგურაციაც კი, მისი შემადგენელი ხალხების კულტურული და ცივილიზაციური თავისებურებებიდან გამომდინარე, ამბივალენტურობით ხასიათდება⁸.

გარდა ამისა, ჩნდება კითხვა: XIX საუკუნემდე არავის და არაფერს მიუყენებია ზიანი კავკასიელთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ცხოვრების წესისათვის და მან უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე უწყვეტი და ერთგვაროვანი სახით მოაღწია? ან ეს “ცხოვრების წესი” მთელი კავკასიის მასშტაბით ერთნაირი იყო? მართალია, ხაზი ესმება კავკასიის ხალხთა ერთიან ისტორიულ ბედს, ერთგვაროვან სოციალურ წყობას, სამეურნეო ცხოვრების ფორმებისა და ტექნოლოგიების ერთგვაროვნებას, მაგრამ, თავი რომ დავანებოთ ამ ერთგვაროვნების ისტორიული დასაბუთების აუცილებლობას, რაც აუცილებლად მოითხოვს იმის გათვალისწინებას, რომ კავკასიაში მხოლოდ მთიელები არ ცხოვრობენ და არსებობს ბარის მოსახლეობაც, ხომ ვიცით, რომ მათ არსებობა და განვითარება სხვადასხვა კულტურულ-ცივილიზაციურ გარემოში უხდებოდათ და ეს გარემო არაერთხელ შეცვლილა?

სამეცნიერო თვალსაზრისით, მიუღებელია ორივე უკიდურესობა: ერთი მხრივ, ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის დამაკავშირებელი კულტურული მახასიათებლების უარყოფა, მეორე მხრივ, მათთვის გადაჭარბებული მნიშვნელობის მინიჭება და განსხვავებებზე თვალის დახუჭვა.

ეთნოლინგვისტური და რელიგიური რუკა. სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობა მოიცავს სამ მთავარ ხალხს: აზერბაიჯანელებს (6 მლნ), ქართველებს (4 მლნ) და სომხებს (3,5 მლნ კავკასიაში), ასევე ნაკლებად მრავალრიცხოვან ხალხებს. საქართველოსა და აზერბაიჯანის მოსახლეობა მრავალეთნიკურია, სომხეთისა – თითქმის მონოეთნიკური (95% სომხები, 2% რუსები და 2%-ზე ნაკლები იეზიდი ქურთები – ერთადერთი მნიშვნელოვანი ეთნიკური უმცირესობა). საქართველოში სატიტულო ერი შეადგენს მოსახლეობის 70%-ზე ნაკლებს; მთავარი უმცირესობებია სომხები, აზერბაიჯანელები, ოსები, ბერძნები და აფხაზები. აზერბაიჯანში აზერბაიჯანელები შეადგენენ 83%-ზე მეტს, დაღესტნელი ხალხები - 3%-ზე მეტს, რუსები - 2,5%.

⁷ კაშია ჯ. მიჯაჭვული საქართველო. – ჟურნ.: ივერია (ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის ჟურნალი). № 3, თბილისი-ბრიუსელი, 1993, გვ.6.

⁸ კაშია ჯ. დასახ. ნაშრ., გვ.8.

ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობა გაცილებით მრავალეთნიკურია. აქ წარმოდგენილია ხალხთა რამდენიმე ჯგუფი, მათ შორის ძირითადია:

➤ **კავკასიური მოდგმის ხალხები:**

- ვაინახები (ჩეჩნები, ინგუშები და წოვა-თუშები),
- დაღესტნელი ხალხები – ავარები, ლეზგები, დარგოელები და ლაკები – ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში;
- ჩერქეზები (ეს უკანასკნელი ხელოვნურად დაყოფილი ყაბარდოელებად, ადიღელებად და ჩერქეზებად) – კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთში.

➤ **თურქული და ირანული მოდგმის ხალხები.**

- ირანული მოდგმის ხალხებს წარმოადგენენ ოსები და თათები.
- ჩრდ.კავკასიის თურქული მოდგმის ხალხები არიან ყარაჩაები და ბალყარები (ფაქტობრივად ერთი და იგივე ხალხი, მოლაპარაკე ერთი და იგივე ენის ორ დიალექტზე) – ჩრდ.კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, და ყუმუხები და ნოღაელები დაღესტანში.

კავკასიის ხალხები 4 ენობრივ ჯგუფს განეკუთვნებიან: **კავკასიურ, ინდოევროპულ, თურქულ და სემიტურ.**

➤ **კავკასიურ ენათა ჯგუფი:**

- ქართველური – ქართული ენა ქართული, მეგრულ-ჭანური (ლაზური), სვანური განშტოებებით.
- ჩრდილოკავკასიური – აფხაზურ-ადიღური (მოიცავს ყაბარდოულ (ჩერქეზულ), ადიღურ, უბიხურ, აფხაზურ და აბაზურ ენებს) და ნახურ-დაღესტნური (ჩეჩნური და ინგუშური, ავარულ-დიღური, ლაკურ-დარგოული და ლეზგური) ჯგუფები.

როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, ჩრდილოეთ კავკასიის ენობრივი სიტუაცია რამდენიმე ძირითადი ნიშნით ხასიათდება: ლინგვისტური მრავალფეროვნება; მრავალი სხვადასხვა ენის კონცენტრაცია მცირე ტერიტორიაზე; მრავალენოვნება (მულტილინგვიზმი); ენობრივი, ეთნიკური და გეოგრაფიული საზღვრების განსხვავება; რუსული ენის ფართო გავრცელება (ამ თვალსაზრისით, ბოლო წლებში გარკვეული ცვლილებები მოხდა).

არც ერთი ავტონომიური ერთეული არ არის მონოლინგვური, მეტიც – თითოეულ მათგანში სახელმწიფო ენის სტატუსით რამდენიმე ენა სარგებლობს: ყარაჩაი-ჩერქეზეთში – 5 (აბაზური, ყარაჩაული, ჩერქეზული, ნოღაური, რუსული); ყაბარდო-ბალყარეთში – 3 (ყაბარდოული, ბალყარული, რუსული); ჩრდ. ოსეთში – 2 (ოსური, რუსული); ადიღეში – 2, დაღესტანში – 14, ჩეჩნეთში – 2 (ჩეჩნური და რუსული), ინგუშეთში (ინგუშური და რუსული) – 2.

თანამედროვე ენობრივ სიტუაციაზე ჩრდ.კავკასიაში გავლენა იქონია რიგმა ფაქტორებმა. ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე რეგიონში მიმდინარეობს პოლიტიკური და ნაციონალური ფასეულობების ტრანსფორმაციის რთული პროცესი, ხელისუფლებათა და საზღვრების ცვლილებები, დაპირისპირებები და კონფლიქტები. ადამიანურ მსხვერპლთან ერთად, ამას მოჰყვა არაერთი მცირე ენის დაზარალება და, რიგ შემთხვევებში, ისინი განადგურების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. მოკლედ შეგვხოთ ამ ფაქტორებს:

1. წარსულის მემკვიდრეობა: ენობრივ სიტუაციას ცვლიდა დეპორტაციები, გენოციდი, ტოტალიტარული რეჟიმი – ენების ხელოვნური დაყოფა ან, პირიქით, მათი ხელოვნურად შერევა.
2. გეოპოლიტიკა: საზღვრების ცვლილებანი, კონფლიქტები, ომები, ეთნიკური წმენდა, ტერორიზმი და სხვა ტრაგიკული მოვლენები.
3. დემოგრაფიული ფაქტორი: მიგრაციის მაღალი დონე, დევნილთა ნაკადები.

4. ეკონომიკური სირთულეები: ეკონომიკის ნგრევა, სიღატაკე, უმუშევრობა და ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმების დაბალი შესაძლებლობა.
5. არასტაბილური სოციალური და პოლიტიკური სიტუაცია: გაყოფილი ოჯახები, კორუფცია, დანაშაულის მაღალი დონე.
6. ფსიქოლოგიური ფაქტორი: გართულებული დამოკიდებულება მეზობელ ეთნოსებს შორის, უნდობლობა, შიში, ეთნიკური დაძაბულობა, მტრული დამოკიდებულება კონკრეტული ეთნიკური ჯგუფის, ენის, კულტურის მიმართ.
7. კულტურული ფაქტორი: ცხოვრების ტრადიციული წესის რღვევა, დომინანტური კულტურ(ებ)ის მიერ მცირე კულტურათა ასიმილაცია.
8. რელიგიური ფაქტორი: საბჭოთა პერიოდში რელიგიის დევნა, რომელიც ტრადიციული ცხოვრების წესის, ენისა და კულტურის შენარჩუნების ერთ-ერთი საშუალება იყო; პოსტსაბჭოთა პერიოდში – რადიკალური რელიგიური მოძრაობების (ვაჰაბიზმი და ფუნდამენტალისტური მოძრაობები) გაჩენა-გავრცელება.
9. საგანმანათლებლო პოლიტიკა: ტრადიციული საგანმანათლებლო პრაქტიკის უგულვებლყოფა, ენის სწავლების ტრადიციის დაკარგვა ან არარასებობა.
10. ადმინისტრაციული ფაქტორი: სახელმწიფო სტრუქტურების არასაკმარისი ან არაეფექტური ნაბიჯები უმცირესობათა ენების შენარჩუნებისათვის.
11. ლინგვისტური ფაქტორი: დამწერლობის მქონე ენების ხარჯზე, დამწერლობის არმქონე ენების დაკარგვა; ამ ენების მატარებელთა დაბალი პოლიტიკური კაპიტალი და ენების დაბალი სტატუსი.

რაც შეეხება რუსულ ენას: მისი სტატუსი გარკვეულწილად შეიზღუდა იმ ერთეულებში, სადაც სატიტულო ენები არსებობს. სხვა პრობლემაა ის, რომ ამ ერთეულებში სახელმწიფო ენის სტატუსი არ აქვს ყველა დიდი ეთნიკური ჯგუფის ენას, მაგალითად, ყარაჩაი-ჩერქეზეთში 14 დიდი ეთნოსის ენებიდან ეს სტატუსი აქვს ხუთს. მეორე მხრივ, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ახალი პერსპექტივები გაჩნდა ადრე რეპრესირებული ხალხებისა და ენების იდენტობის აღორძინებისათვის.

ინდოევროპელი ხალხებიდან სამხრეთ კავკასიაში ცხოვრობენ სომხები, რომელთა წინაპრებს ძვ.წ. I ათასწლეულში ანატოლიიდან მოსულებად მიიჩნევენ. მეორე ძველი ინდოევროპული ჯგუფია ოსები, რომლებიც დიდი კავკასიონის ცენტრალურ ნაწილში ცხოვრობენ და ითვლებიან აღმოსავლეთ ირანიდან მოსული მომთაბარეების შთამომავლებად, რომლებიც ძვ.წ. VII-ახ.წ. IV საუკუნეებში მოძრაობდნენ სამხრეთ-დასავლეთის სტეპებში, ვიდრე იქიდან ჰუნებმა არ განდევნეს. ისინი ალანების სახელით იყვნენ ცნობილი. ხანდახან მათ სკვითებისა და სარმატების სახელითაც იხსენიებენ. ინდოევროპელებს განეკუთვნებიან სლავური ჯგუფის წარმომადგენლებიც, რომლებიც ძირითადად რუსებითა და უკრაინელებით არიან წარმოდგენილნი. გარდა ამისა, ინდოევროპულ ჯგუფს წარმოდგენენ ქურთები, თალიშები, თათები, ბერძნები, ბოშები, განსახლებულნი კავკასიის სხვადასხვა არეალში.

თურქულენოვანი ჯგუფი წარმოდგენილია აზერბაიჯანელებით სამხრეთ კავკასიაში. ისინი შერეული ეთნიკური წარმომავლობისანი არიან, ფიქრობენ, რომ ისინი, ნაწილობრივ მაინც, ჩამოყალიბდნენ სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობისა და მიდიელების შერევის შედეგად. მათი სპარსიზაცია მოხდა სასანელთა ბატონობის პერიოდში (III-VII სს.), თურქიზაცია კი – სელჩუკთა დაპყრობების შედეგად XI საუკუნეში.

ჩრდილოეთ კავკასიაში ამ ენობრივი ჯგუფის წარმომადგენლები არიან ყივჩაღური მოდგმის თურქული ხალხები: ყუმუხები, ნოღაელები, ყარაჩაელები, ბალყარელები. ყუმუხები, ისევე როგორც თურქული მოდგმის სხვა ხალხები, ძირითადად, მუსლიმები არიან. რამდენიმე საუკუნის მანძილზე მათი ენა ლინგუა ფრანკა-ს ფუნქციას ასრულებდა რეგიონში, მაგრამ XX საუკუნეში რუსულმა გამოდევნა. როგორც ფიქრობენ, ნოღაელები ცალკე ჯგუფად ჩამოყალიბდნენ ოქროს ურდოს დაშლის შედეგად. მათი უმრავლესობა მომთაბარე იყო XX საუკუნემდეც კი. ყარაჩაელებისა და ბალყარელების წარმომავლობა მთლად ნათელი არ არის.

სემიტური ჯგუფის ერთადერთი წარმომადგენლები კავკასიაში ასირიელები არიან. თურქების მიერ დევნილმა ასირიელებმა რუსეთის იმპერიის ტერიტორიას თავი I მსოფლიო ომის დასარულს შეაფარეს. ძირითადად, ქალაქებში ცხოვრობენ.

ჩრდილოეთ კავკასიის თანამედროვე ეთნიკური რუკა საბჭოთა პერიოდში შეიქმნა, როდესაც განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფები იძულებით დააჯგუფეს ავტონომიურ ერთეულებად. ჩრდილოეთ კავკასიაში ამის ყველაზე მკაფიო მაგალითია, ერთი მხრივ, თურქული მოდგმის **ყარაჩა-ბალყარელების**, მეორე მხრივ კი ჩერქეზული მოდგმის **ყაბარდო-ჩერქეზების** დაყოფა. გამყოფი ხაზის გატარება აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულებით და, შესაბამისად, ყარაჩა-ბალყარეთისა და ყაბარდო-ჩერქეზეთის რესპუბლიკების არსებობა სრულიად ლოგიკური იქნებოდა, რადგან პირველნი ფაქტობრივად ერთი ხალხია და საერთო ენა აქვთ, მეორენი ასევე ერთი ხალხია და ახლო მონათესავე ენებზე ლაპარაკობენ. მაგრამ სტალინმა ამჯობინა ამ ტერიტორიის გაყოფა ჩრდილოეთ-სამხრეთის ღერძის გასწვრივ და შექმნა **ყარაჩა-ჩერქეზეთისა** და **ყაბარდო-ბალყარეთის** რესპუბლიკები. მათი ტერიტორიები განივრცო ჩრდილოეთისაკენ, რათა მათ შემადგენლობაში მოქცეულიყო **რუსებისა და კაზაკების** დიდი რაოდენობა. რადგან ჩერქეზული და თურქული მოდგმის ხალხებს არ ჰქონდათ საერთო ისტორია და რამდენიმე საუკუნის თანაცხოვრების მანძილზე დაუგროვდათ ურთიერთწყენა და ეჭვები, რუსულ მოსახლეობას შეეძლო ლიდერის როლის შესრულება ამ ჯგუფებს შორის ურთიერთობაში და ცენტრის წინააღმდეგ კავკასიელთა რაიმე ერთიანი ქმედების თავიდან აცილება. **ჩერქეზები**, თავის მხრივ, **სამ** ნაწილად დაყოფილი აღმოჩნდნენ – **ადიდებად, ჩერქეზებად და ყაბარდოელებად; ვაინახები** ასევე ხელოვნურად დაყვეს **ჩეჩნებად და ინგუშებად**. ასევე მოსკოვის სურვილისამებრ ხდებოდა ავტონომიური რეგიონების იერარქიული სტატუსის შეცვლა, ან მათი შექმნა თუ გაუქმება. სადაო ნაციონალური ტერიტორიების შექმნამ, აგრეთვე მოგვიანო ხანის დეპორტაციებმა საბჭოთა ხანის დასასრულისათვის სერიოზული პრობლემები შექმნა. ხელოვნურად შექმნილ ბინაციონალურ რესპუბლიკებს (ყაბარდო-ბალყარეთის, ყარაჩა-ჩერქეზეთის) გახლენის საფრთხე დაემუქრა, ზოგ ხალხში კი გაერთიანების სურვილი გაჩნდა – მაგალითად ლეკებში, რომლებიც ორად არიან გაყოფილი დაღესტანსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკას შორის.

დღეს ჩრდ. კავკასიის მრავალრიცხოვანი ხალხები რუსეთის ფედერაციის 7 ავტონომიურ რესპუბლიკასა და სამ **“არაეთნიკურ” მხარესა და ოლქში** არიან განაწილებული: ყარაჩაი-ჩერქეზეთი, ყაბარდო-ბალყარეთი, ადიღე, ჩეჩნეთი, ინგუშეთი, ჩრდილოეთ ოსეთი და დაღესტანი; სტავროპოლისა და კრასნოდარის მხარეები და როსტოვის ოლქი.

რელიგიები და ეთნოსები სამხრეთ კავკასიაში. ძირითადი კონფესიები და მათი ისტორიული და ტერიტორიულ-ეთნიკური ლოკალიზაცია

საქართველო მდებარეობს სამხრეთ კავკასიის დასავლეთ ნაწილში. დასვლეთიდან ესაზღვრება შავი ზღვა, სამხრეთ-დასავლეთიდან – თურქეთი, სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან – სომხეთი, ჩრდილო-აღმოსავლეთით – აზერბაიჯანი.

ტერიტორია – 69,7 ათასი კვადრატული კილომეტრი. დედაქალაქი – თბილისი, რომლის მოსახლეობა 1,1 მილიონს აღწევს, რაც საქართველოს მთელი მოსახლეობის თითქმის 1/4-ია. სიდიდით მეორე ქალაქია ქუთაისი.

სახელმწიფო ენა – ქართული, რომელიც განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ქართველურ ჯგუფს. ქართულ ენას აქვს საკუთარი დამწერლობა, რომელიც 33 ასო-ნიშანს შეიცავს. აფხაზეთში, ქართულთან ერთად, სახელმწიფო ენის სტატუსი აქვს აფხაზურსაც. შესაბამისად, ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე სამართალწარმოება და სახელმწიფო საქმეთა წარმოება ქართულ ენაზე უნდა მიმდინარეობდეს. თუმცა, ეთნიკური უმცირესობების კომპაქტურად განსახლების რაიონებში მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა, საბჭოთა მემკვიდრეობის წყალობით, ქართული ენა არ იცის, რაც ხშირად პოლიტიკური სპეკულაციის საგნად იქცევა ხოლმე.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართველური ენების ჯგუფში შედის ქართული, სვანური და მეგრული. რაც შეეხება ლაზურს, იგი მეგრულის დიალექტადაა მიჩნეული და ძირითადად თურქეთშია გავრცელებული. საქართველოში ამ ენაზე მხოლოდ ერთ სოფელში – სარფში – ლაპარაკობენ.

ენა იყოფა დიალექტებად. საკუთრივ ქართულში 17 დიალექტია. დიალექტებში გამოიყოფა კილოები.

საქართველო თავისი გეოგრაფიული მდებარეობითა და ისტორიით ტრადიციულად პოლიეთნიკური ქვეყანაა. 1989 წლის აღწერის მონაცემებით, საქართველოში 90-ზე მეტი ეროვნების წარმომადგენელი ცხოვრობდა. საქართველოს მოსახლეობის საერთო რაოდენობა იყო 5,4 მილიონი ადამიანი. ეთნიკური უმცირესობა შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 29,87%. ყველაზე დიდი იყო სომხური სათვისტომო (437 ათასი ადამიანი, 8,1%); რუსული (341 ათასი, 6,3%); აზერბაიჯანული (307,6 ათასი, 5,7%), ოსური (164,1 ათასი, 3,5%), ბერძნული (100,3 ათასი, 1,8%).

ექსპერტთა შეფასებით, 2002 წლისათვის მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 4,6 მილიონ ადამიანამდე შემცირდა (აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის გარეშე – 4,3 მილიონამდე). როგორც ვხედავთ, 13 წლის განმავლობაში საქართველოს მოსახლეობა 1/5-ით შემცირდა. ქართველების რიცხვი საქართველოში 1989 წელს 3,7 მილიონს უდრიდა – 83,8%), ბოლო აღწერამდე კი (2002 წ.) 3,3%-ით შემცირდა, ანუ საქართველოს მოსახლეობის კლება ძირითადად სხვა ეროვნებების ხარჯზე მოხდა. ამიტომ სატიტულო ერის წილი საერთო მაჩვენებელში 70,1%-დან 83,8%-მდე გაიზარდა. ეთნიკური უმცირესობების პროცენტული რაოდენობაც 15,9%-მდე შემცირდა. მათ შორის სომხები შეადგენენ 220 ათასს (5,5%), რუსები 85 ათასს (2,1%), აზერბაიჯანელები 200 ათასს (5,0%), ოსები 38 ათასს (0,9%), ბერძნები 21 ათასს (0,5%). 2004 წლის ივლისისათვის საქართველოს მოსახლეობა შეადგენდა 4.693.892 ადამიანს, აქედან ქართველები – 70,1%, სომხები – 8,1%, რუსები – 6,3%, აზერბაიჯანელები – 5,7%, ოსები – 3%, აფხაზები – 1,8%, სხვები – 5%.

განსხვავებულია ქართველების ხვედრითი წილი საქართველოს სხვადასხვა მხარეში. დასავლეთ საქართველოს პროვინციებში ქართველთა ხვედრითი წილი ძალიან მაღალია, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რაიონში. სამცხეში აღნიშნული მაჩვენებელი 73%-ია, ქვემო ქართლში – 44%, ჯავახეთში კი – მხოლოდ 3%. 2002 წლის მონაცემებით, საქართველოს იურისდიქციაში მყოფი 59

რაიონიდან ქართველები უმრავლესობას შეადგენდნენ 53-ში. ახლაქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში, აგრეთვე წალკაში (ბერძნების ემიგრაციის შემდეგ) დიდი უმრავლესობა სომხებია, ხოლო მარნეულის, ბოლნისისა და დმანისის რაიონებში – აზერბაიჯანელები.

ცხინვალისა და აფხაზეთის ცნობილი მოვლენების შემდეგ საქართველოში 286 ათასი იძულებით გადაადგილებული პირია. გარდა ამისა, საქართველოდან 100 ათასამდე ლტოლვილი საქართველოს ფარგლებს გარეთ ცხოვრობს.

ქართველებს არა აქვთ მრავალრიცხოვანი და ძლიერი დიასპორები საზღვარგარეთ. 1989 წელს სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებში ცხოვრობდა 194 ათასი ქართველი. მოკავშირე რესპუბლიკებიდან ყველაზე მეტი ქართველი ცხოვრობდა რუსეთში (130 ათასი), უკრაინაში (23 ათასი), აზერბაიჯანში (14 ათასი, აქედან 12 ათასი საინგილოში, თუმცა ამ მაჩვენებელში იგულისხმება მხოლოდ ქრისტიანი ინგილოები, – მუსლიმი ინგილოები, რომელთა რაოდენობა გაცილებით მეტია, აზერბაიჯანელებად იწერებიან).

თურქეთსა და ირანში მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობის დადგენა შეუძლებელია, რადგან იქ მოსახლეობის აღწერა ეროვნების დაფიქსირებას არ ითვალისწინებს. ვარაუდობენ, რომ თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობა (ლაზებთან ერთად) 500 ათასი უნდა იყოს (იგულისხმება ისინი, რომელთაც შენარჩუნებული აქვთ ენა და თავს თურქებად არ თვლიან). ფერეიდნელი ქართველების საერთო რაოდენობა 225 ათასი უნდა იყოს. ევროპასა და ამერიკაში მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობა 1990-იან წლებამდე 5-6 ათას კაცს არ აღემატებოდა. 90-იან წლებში ქვეყანა, სავარაუდოდ, 350-400 ათასმა ქართველმა დატოვა.

ქართველები სამი ძირითადი სუბეთნიკური ჯგუფისაგან შედგება – ქართველთა, მეგრელებისა და სვანებისაგან. მეოთხე ჯგუფი – ლაზები – დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობს.

ქართველი რამდენიმე ეთნოგრაფიულ ჯგუფად არიან წარმოდგენილი. დასავლეთ საქართველოში ასეთი ჯგუფებია იმერლები, გურულები, აჭარლები, რაჭველები და ლეჩხუმლები; აღმოსავლეთ საქართველოში – ქართლები, კახელები, მთიულელები, მოხეველები, ფშაველები, ხევსურები და თუშები. ეთნოგრაფიულ ჯგუფებში კიდევ გამოყოფენ უფრო მცირე, სუბეთნოგრაფიულ ჯგუფებს: კახელებისაგან – ქიზიყელებს, მთიულეებისაგან – გუდამაყრელებს, ინგილოებში განარჩევენ ქრისტიან და მუსლიმ ინგილოებს, მესხებში – მართლმადიდებლებსა და კათოლიკეებს. ცალკე უნდა დავასახელოთ წოვა-თუშები (ბაცებები), რომელთაც განსხვავებული ენა აქვთ (იგი ქართველურ ენათა ჯგუფს არ მიეკუთვნება და ჩანჩურ-ინგუშური ენების მონათესავეა), მაგრამ რელიგიით, კულტურით, ტრადიციებითა და გვარებით არ განსხვავდებიან ქართველებისაგან.

ქართველების გარდა, აფხაზები ერთადერთი ხალხია ჩვენს ქვეყანაში მცხოვრებ ხალხთა შორის, რომელთაც საქართველოს გარეთ სამშობლო არ გააჩნიათ.

საბჭოთა კავშირში მოსახლეობის კონფესიური შემადგენლობა არ აღირიცხებოდა, რის გამო ოფიციალური სტატისტიკა აღმსარებლობის შესახებ არ არსებობდა. საქართველოში მოსახლეობის კონფესიური სტრუქტურა პირველად 2002 წელს დადგინდა⁹. აღწერის თანახმად, მოსახლეობის 88,6% ქრისტიანული აღმსარებლობისაა, 9,9% მაჰმადიანია, 0,1% – იუდეველი, სხვები 0,8% შეადგენენ, 0,6% არც ერთ აღმსარებლობას არ მიაკუთვნებს თავს.

საქართველო ერთ-ერთი უძველესი ქრისტიანული ქვეყანაა, რომლის მოსახლეობის ძირითადი აღმსარებლობა ისტორიულად მართლმადიდებლობაა.

⁹ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი საყოველთაო ეროვნული აღწერის ძირითადი შედეგები. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბ., 2004.

დღეისათვის საქართველოში მცხოვრებ ქრისტიანთა ძირითადი ნაწილი – 83,9% მართლმადიდებელია. მათი საერთო წილი მოსახლეობაში შეადგენს 83,8%.

ქართველი მართლმადიდებლები მოსახლეობის 65% შეადგენენ, მუსლიმები – 11%, რუსი მართლმადიდებლები – 10%, სომეხი გრიგორიანელები – 8%, სხვები – 6%.

2002 წლის მონაცემებით, მორწმუნე ქართველების 94% მართლმადიდებელია, 3,8 % – მუსლიმი, 0,3% – კათოლიკე. სხვა აღმსარებლობათა მიმდევრების რაოდენობის შესახებ მონაცემები არ არის. 28 ათასი კაცი არ აღიარებს არც ერთ რელიგიას.

საქართველოში მცხოვრები სხვა ეროვნებებიდან ქრისტიანობას აღიარებენ რუსები (ძირითადად – მართლმადიდებლობას, ნაწილი სექტანტებია – მალაკნები, დუხობორები, სტაროვერები), სომეხები (ძირითადად მონოფიზიტი-გრიგორიზნელები, მცირე ნაწილი – კათოლიკები), ბერძნები (მართლმადიდებლები), აისორები (ნესტორიანელები და კათოლიკები), პოლონელები (კათოლიკები), გერმანელები (პროტესტანტი-ლუთერანები). აზერბაიჯანელები მუსლიმი შიიტები არიან (მცირე ნაწილი – სუნიტი).

ოსები მართლმადიდებელი ქრისტიანები არიან, აფხაზთა ნაწილი ასევე მართლმადიდებელი ქრისტიანია, ნაწილი კი – მაჰმადიანი. ორივე ამ ხალხში ძლიერია წარმართობის ტრადიციები.

1997 წელს აფხაზეთის მოსახლეობის ანკეტირება ჩატარდა, რომელმაც აჩვენა, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი თავს მორწმუნედ თვლის. მათი უმრავლესობა მართლმადიდებლურ ეკლესიებში ინათლება, მაგრამ მათი ქრისტიანობა ფორმალურ ხასიათს არ სცდება მორწმუნე მართლმადიდებელთა დიდ ნაწილს ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს სარწმუნოების შინაარსობრივ მხარესა და ყველაზე დიდი ქრისტიანული დღესასწაულების მნიშვნელობაზეც კი. ეს ის ხალხია, ვინც აღიარებს, რომ არსებობს ყოველსშემამნელი ღმერთი, მაგრამ არ ესმით წმინდა სამების მნიშვნელობა, არ კითხულობენ სახარებას, ბიბლიას, არ მარხულობენ. დიდ ქრისტიანულ დღესასწაულებზეც კი, ეკლესიებში წირვაზე მისულ მორწმუნეთა რიცხვი დიდ არ არის. ამ დღესასწაულების აღნიშვნის რიტუალში მკაფიოდ იჩენს თავს წარმართული ელემენტები.

ქრისტიანი აფხაზების გვერდით, ძირითადად გუდაუთის რაიონში, მუსლიმი აფხაზებიც ცხოვრობენ, მაგრამ თანმიმდევრულ და გააზრებულ მორწმუნეებად ვერც ისინი ჩაითვლებიან. მათ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვთ ყურანზე და დიდად არც მის სწავლას ესწრაფვიან. არ იცავენ მარხვას, არც ჭამა-სმაში აქვთ დაწესებული შეზღუდვები. გამონაკლისს შეადგენენ მუჰაჯირთა შთამომავლები, რომლებიც აფხაზეთში ომის შემდეგ დაბრუნდნენ ახლო აღმოსავლეთიდან. მუსლიმი აფხაზები სუნიტები არიან. მართალია, მათი რიცხვი სულ რამდენიმე ასეულია, მაგრამ მათი თხოვნით სოხუმსა და გუდაუთაში სამლოცველო სახლები დაარსდა: სოხუმში – 2000 წელს, გუდაუთაში – 2004 წელს. აფხაზ მუსლიმთა სასულიერო სამმართველო სოხუმში 1999 წელს დარეგისტრირდა. მათი ლიდერია აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავალი ადელ გაბლია.

აფხაზეთში ცხოვრობენ კათოლიკებიც. აფხაზეთი დღეს კრასნოდარის მხარის სამხრეთ ნაწილში შემავალი კათოლიკური ეკლესიის შავიზღვისპირა სამრევლოს შემადგენლობაში შედის. აფხაზეთის კათოლიკურ სამრევლოს სათავეში სოჭის კათოლიკური ეკლესიის ქსენდი, პოლონელი ბოგდან სევერინი უდგას, რომელიც რუსეთში გასული საუკუნის 90-იან წლებში ჩავიდა. ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის საომარი ფაზის დასრულების შემდეგ სევერინმა დე-ფაქტო ხელისუფლებისაგან ოფიციალური ნებართვა მიიღო, ეზრუნა კათოლიკური ეკლესიის განახლებაზე. თავდაპირველად ღვთისმსახურება სოხუმის ბოტანიკური ბაღის კლუბში აღევლინებოდა, შემდეგ კათოლიკეებს დაუბრუნეს ძველი 1930 წელს ჩამორთმეული ეკლესია, რომელიც მრევლის თაოსნობით შეკეთდა და 1996

წელს იქ პირველი დევისმსახურება აღეკლინა. დღეისათვის აფხაზეთში კათოლიკეთა რიცხვი 150 აღწევს. მათი უმრავლესობა პოლონელები და სომხები არიან. ეკლესიის ორი უხუცესი სწორედ ამ ეროვნებების წარმომადგენლები არიან. მათ სპეციალური მომზადების კურსი გაიარეს და როცა ქსენდი სოჭიდან ჩამოსვლას ვერ ახერხებს, წირვას ისინი ატარებენ.

აფხაზეთის კათოლიკურ მრევლს რეგულარულად უგზავნის ჰუმანიტარულ დახმარებას რუსეთში პოლონეთის საელჩო, პოლონეთის საზოგადოებრივი კათოლიკური ეკლესია “კარიდასი”.

რაც შეეხება სექტებს. აფხაზეთში აქტიურ საქმიანობას ეწევიან კრიშნაიდები, რომლებმაც ჯერ კიდევ 1989 წელს, პირველად საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე, სოხუმში აღნიშნეს თავიანთი ერთ-ერთი რელიგიური დღესასწაული. მათ შემადგენლობაში სხვადასხვა ეროვნების ახალგაზრდები შედიან. თუმცა მათი მოღვაწეობა რამდენადმე შენედა მას შემდეგ, რაც 1995 წელს სოხუმში მათი სავაჭრო საწყობი დაწვეს და სამი დღის შემდეგ კრიშნაიდების ლიდერი იგორ ქორთუა მოკლეს¹⁰.

სხვა სექტებიდან აფხაზეთშიც, ისევე როგორც საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე, აქტიურად საქმიანობენ ბაპტისტები და იეღოველები.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში მცხოვრები არც ერთი ეროვნება არ არის მონოკონფესიური. გარდა საკუთარი ტრადიციული აღმსარებლობისა, ყველა ეთნოსში გვხვდებიან სხვა ძველი თუ ახალი აღმსარებლობის მიმდევრები.

ნებისმიერ კოლონიურ ქვეყანაში ნაციონალიზმის აღმავლობა, როგორც წესი, იწვევს ტრადიციული რელიგიური ინსტიტუტებისადმი საზოგადოების ინტერესის ზრდას. მართლმადიდებლობა საქართველოში, ტრადიციულად, განიხილება როგორც ეროვნულობის, ქართველობის ატრიბუტი. ქართული საზოგადოებისათვის მართლმადიდებელი ეკლესია და აღმსარებლობა ფასეულია, პირველ რიგში, სწორედ ეროვნული იდენტიფიკაციის თვალსაზრისით. საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლა 1980-იანი წლების მიწურულს რელიგიური ატრიბუტიკისა და რიტორიკის სისტემატური გამოყენებით მიმდინარეობდა. ამოქმედდა არაერთი ძველი ეკლესია, აშენდა ახალი. გაიზარდა სასულიერო სასწავლებელთა რიცხვი, გაიხსნა სასულიერო აკადემია. საქართველოს მართლმადიდებლური ავტოკეფალური ეკლესია 35 ეპარქიად იყოფა.

მთლიანობაში, სომხური ეკლესიისაგან განსხვავებით, რომელმაც ზესახელმწიფოებრივი ინსტიტუტის ფუნქციები შეიძინა, ქართული ეკლესია ნაკლებად იყო ჩართული პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ პროცესებში. იგი უფრო ჩრდილში ყოფნას ამჯობინებდა და ადგილს უთმობდა პოლიტიკურ ლიდერებს (სსრკ-ს დაშლისა და რელიგიური იდენტობის ძიების პროცესის დაწყების შემდეგაც კი). ამავე დროს, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე, როდესაც ქვეყნის პოლიტიკური და კულტურული საზღვრები ერთმანეთს არ ემთხვეოდა და ეთნიკური სიჭრელეც ბუნებრივი მოვლენა იყო, სწორედ რელიგია იყო ბარიერი უცხოთა კულტურული ექსპანსიისა და ასიმილაციის გზაზე, ეროვნული კონსოლიდაციის ეფექტური იარაღი.

რაც შეეხება უმცირესობებს, საქართველოში არის 11 სომხური სამოციქულო, 3 სომხური კათოლიკური, 8 რუსული მართლმადიდებლური ეკლესია, 3 კათოლიკური ტაძარი, 15 მუსლიმური მეჩეთი, 14 სინაგოგა.

ეთნიკური უმცირესობების კულტურულ განვითარებას უზრუნველყოფს 361 სკოლა და 190 დამოუკიდებელი სასკოლო სექტორი მშობლიური ენის სწავლებით. უნივერსიტეტებში არსებობს არსახელმწიფო ენაზე მოქმედი ფაკულტეტები; 4

¹⁰ რელიგიები, კონფესიები და სექტები აფხაზეთში. – გაზ. “აფხაზეთის ახალი ხმა”, 19-26. 03.2005, გვ 12.

სახელმწიფო და 5 სახალხო თეატრი. ეთნიკურ უმცირესობათა ენაზე გამოიცემა 21 გაზეთი და 4 ჟურნალი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეთნიკურ სათვისტომოებში არაერთგვაროვანი სიტუაციაა. მაგალითად, ქვემო ქართლის აზერბაიჯანელები განათლებას ძირითადად აზერბაიჯანულ ენაზე იღებან, შიდა ქართლისა – ქართულ ენაზე. თბილისის მცხოვრები სომხები ინტეგრირებული არიან ქართულ საზოგადოებაში, რასაც ვერ ვიტყვით მესხეთ-ჯავახეთის სომხებზე, რომელთა უმრავლესობა ქართულ ენას არ ფლობს. ბერძნული დიასპორა იყოფა ბერძნულენოვან და თურქულენოვან ნაწილად, ებრაელები – ქართულენოვან და აშკენაზ (რუსულენოვან ევროპელ) ებრაელებად და ა.შ.

ქვეყანაში არსებობს 120-ზე მეტი არასამთავრობო ორგანიზაცია, რომლებიც სხვადასხვა ეთნიკურ თემს წარმოადგენს. მათი ნაწილი, ფაქტობრივად, რომელიმე პოლიტიკური პარტიის დანამატია, ნაწილი კი, უმოქმედოა. მათი მონაწილეობის ხარისხი ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მაღალი არ არის, თუმცა უკანასკნელი 2-3 წლის მანძილზე გარკვეული წინსვლა შეიმჩნევა.

სომხები საქართველოში ყველაზე მსხვილ ეთნიკურ უმცირესობას შეადგენენ. ისინი ძირითადად თბილისსა და ისტორიული ჯავახეთის რაიონებში ცხოვრობენ. სომხები საქართველოში კომპაქტურად ბოლო 170 წლის მანძილზე არიან დასახლებული, რუსეთ-თურქეთის 1828-1829 წწ. ომის შემდეგ.

1989 წლის აღწერის მიხედვით, საქართველოში სომხების რაოდენობა 437 ათასს აღემატებოდა, მათი უმრავლესობა ჯავახეთსა და მესხეთში ცხოვრობდა.

ეთნოკონფესიური თვალსაზრისით, მესხეთ-ჯავახეთი საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული რეგიონია. იგი გამოირჩევა, აგრეთვე, სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობით.

სამცხე-ჯავახეთი სამხრეთ საქართველოს მხარეა, რომელიც თურქეთსა და სომხეთს ესაზღვრება. დანარჩენი საქართველოსაგან მცირე კავკასიონის ქედი ყოფს. 1989 წ. აღწერის მიხედვით, მოსახლეობა 231,649 კაცს შეადგენს. აერთიანებს 6 რაიონს: ახალციხეს, ადიგენს, ახალქალაქს, ასპინძას, ბორჯომსა და ნინოწმინდას. ადმინისტრაციული ცენტრია ქალაქი ახალციხე.

მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს ქართველები და სომხები შეადგენენ. საქართველოში მცხოვრებ სომხთა უმრავლესობა – 200 000 – სწორედ მესხეთ-ჯავახეთში ცხოვრობს. 1989 წლის აღწერის მონაცემებით, ჯავახეთის მოსახლეობაში სომხები 53,7% შეადგენდნენ, ამჟამად მათი შეფარდება მნიშვნელოვნად გაიზარდა და 90% (სომხური წყაროების მიხედვით – 97%) მიაღწია, მესხეთში კი – 1/3-ს.

საქართველოში არ არსებობს სხვა რეგიონი, სადაც ეთნიკური უმცირესობა ასე კომპაქტურადაა დასახლებული.

ეთნიკურ მრავალფეროვნებას რელიგიურიც ემატება. ქართველების უმრავლესობა მართლმადიდებელია, სომხებისა – მონოფოზოტი-გრიგორიანელი. თუმცა აქ ისტორიულად ძლიერია როგორც ქართული, ისე სომხური კათოლიციზმი. რუსული მოსახლეობის (რომელიც ბოლო თხუთმეტი წელიწადში საგრძნობლად შემცირდა) უმრავლესობას შეადგენს დუხობორების ქრისტიანული სექტა, რომელიც ნინოწმინდის რაიონის ორ სოფელში ცხოვრობს. ეროვნული მოძრაობის წლებში აჭარიდან გადმოსახლეს სტიქიური უბედურებით დაზარალებული ქართველი მუსლიმები. არიან, აგრეთვე, ბაპტისტები, ორმოცდაათიანელები, იეღოვას მოწმეები და სხვა მცირე რელიგიური ჯგუფები.

საუკუნეების მანძილზე ეს რეგიონი ქართული, სომხური და ოსმალურ-თურქული სამყაროების გადაკვეთაზე მდებარეობდა. შესაბამისად, ეთნოკონფესიური სურათის სირთულეც მას ისტორიულად მოსდგამს. ისტორიული მესხიერება გავლენას ახდენს ეთნოკონფესიური ჯგუფების დღევანდელ განწყობასა და ქცევაზე.

1828 წელს, როცა რუსეთმა სამცხე-ჯავახეთი სამხედრო გზით დაიპყრო და თბილისის გუბერნიის შემადგენლობასი შეიყვანა, მოსახლეობის უმრავლესობას მუსლიმები შეადგენდნენ, ქართული და სომხური ქრისტიანული თემების უმეტესობა კი, კათოლიკე იყო. მუსლიმი მოსახლეობის ეთნიკური წარმომავლობა მეცნიერთა დავის საგანია. ნაწილი მათ დიდ ნაწილს წარმოშობით თურქად თვლის, სხვების აზრით კი, ისინი გამაჰმადიანებული ქართველები არიან. რუსეთთან შეერთების დროს მათი დიდი ნაწილი ოსმალეთისადმი უფრო ლოიალური იყო, ვიდრე რუსეთისადმი. ამ საბაბით, გენერალმა პასკევიჩმა “არასანდო” მუსლიმი მოსახლეობა ოსმალეთში განდევნა, მათ ნაცვლად კი ანატოლიელი სომხები ჩამოსახლდა. დღევანდელი ჯავახეთის სომხების დიდი ნაწილი სწორედ მათი შთამომავალია.

მიუხედავად ამისა, მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მუსლიმი რჩებოდა. 1944 წლის 15 ნოემბერს მხარის მთელი მუსლიმი მოსახლეობა – 90 ათასზე მეტი ადამიანი, თურქეთთან ფარული თანამშრომლობის ბრალდებით, ცენტრალურ აზიაში გადაასახლეს და მათ ადგილას საქართველოს სხვა რეგიონებიდან (ძირითადად ზემო იმერეთიდან და რაჭიდან) დაახლოებით 30 ათასამდე ქართველი ჩამოსახლეს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1999 წელს, ევროპის საბჭოში შესვლისას, საქართველომ აიღო ვალდებულება, 12 წლის ვადაში გადაეწევიტა დეპორტირებულთა რეპატრიაციის პრობლემა. მაგრამ ეს საკითხი აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს.

1988 წელს მთიან ყარაბაღში დაწყებულმა მოვლენებმა ჯავახეთის სომხებს ეროვნული მოძრაობის დაწყებისაკენ უბიძგა. მთიან ყარაბაღსა და ჯავახეთს ბევრი რამ აქვთ საერთო: ორივე სომხეთს ემეზობლება, ორივე რეგიონში სომხები მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენენ. ბევრი ახალქალაქელი სომეხი აქტიურად მონაწილეობდა ყარაბაღის ომში. ჯავახეთის სომხებს ძლიერი ეთნიკური თვითშეგნება აქვთ. 1988 წელს ადგილობრივმა სომხებმა შექმნეს მოძრაობა “ჯავახკი” (ჯავახეთის სომხური სახელწოდების მიხედვით). მისი ოფიციალური მიზანი იყო სომხების კულტურული თვითმყოფადობის დაცვა და რეგიონის განვითარება. უღერდა ავტონომიის იდეა, რასაც პერიოდულად ენაცვლებოდა სომხეთთან გაერთიანების მოთხოვნა.

“ჯავახკის” ნაციონალისტურად განწყობილმა ფრთამ ჩამოაყალიბა პოლიტიკური პარტია “ვირკი” (საქართველოს ისტორიული სახელწოდება სომხურ ენაზე), რომლის ორიენტაცია პრორუსული და ანტითურქულია. მისი მიზანია საქართველოს ფედერალური მოწყობა და მის შემადგენლობაში ჯავახეთის დამოუკიდებლად ჩართვა.

ჯავახეთში რუსეთის სამხედრო ბაზების არსებობა და მესხეთში საცხოვრებლად დაბრუნების მოსურნე “თურქი მესხების” პრობლემა კიდევ უფრო ძაბავს ვითარებას.

აზერბაიჯანის რესპუბლიკა მდებარეობს სამხრეთ კავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. მას ესაზღვრება: ჩრდილოეთით – რუსეთის ფედერაცია (დაღესტანი), ჩრდილო-დასავლეთით – საქართველო, სამხრეთ-დასავლეთით – სომხეთი და თურქეთი, სამხრეთით – ირანი, აღმოსავლეთით – კასპიის ზღვა.

ტერიტორია – 86.600 კვადრატული კილომეტრი. დედაქალაქი – ბაქო.

მოსახლეობის რაოდენობა 7.770.000 კაცია, მათ შორის: აზერბაიჯანელი – 83%, რუსი – 5,6%, ლეზგები – 2,4%, სომხები – 2%, ხუნძები – 0,6%, უკრაინელები – 0,4%, თათრები – 0,4%. კახის, ზაქათალისა და ბელაქნის რაიონებში კომპაქტურად არიან დასახლებული ქართველები; ლენქორანის დაბლობზე ცხოვრობენ თალიშები.

თვით ცნება “აზერბაიჯანი” იმ ტერიტორიასთან მიმართებაში, რომელიც XX ს. 20-იან წლებში აზერბაიჯანის სსრ შემადგენლობაში შევიდა, მხოლოდ XX

ს. დასაწყისში გაჩნდა, ხოლო დამკვიდრდა 1918 წ. 28 მაისს აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ.

აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრიობა ამჟამინდელ საზღვრებში დადგინდა საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის მოსკოვის 1921 წ. 16 მარტის ხელშეკრულების საფუძველზე.

რელიგიური სფერო აზერბაიჯანში გარკვეულ აღმავლობას განიცდის. ეს, პირველ რიგში, ეხება დომინირებად კონფესიას – ისლამს. თუმცა აღმავლობა და განვითარება აზერბაიჯანისათვის სხვა ტრადიციულ რელიგიებსაც შეეხო. ამასთან, გაჩნდა არატრადიციული, ადრე უცნობი მიმდინარეობებიც. ეს, გარკვეულწილად, აიხსნება წინა 70 წლის მდგომარეობით, საზოგადოებისათვის საჭირობოროტო საკითხებზე პასუხების ძიებით კონფესიურ სფეროში, გარეშე ძალების გაქტიურებით.

ისევე როგორც თითქმის ყველგან, პოლიტიკური ძალები რელიგიას იყენებენ როგორც მასებზე ზემოქმედებისა და საკუთარი გავლენის განმტკიცების ინსტრუმენტს, გარეშე ძალები – ასევე საკუთარი გავლენის გაძლიერებისათვის.

როგორც აღვნიშნეთ, აზერბაიჯანში ძირითადი რელიგია ისლამია, თუმცა გავრცელებულია ქრისტიანობა და იუდაიზმიც. მუსლიმთა უმრავლესობა აზერია, თითქმის ყველა ისინი შიიტები არიან.

ქვეყანა შეიძლება დაიყოს ორ “მუსლიმურ ზონად”: სამხრეთი მოიცავს ტერიტორიას ბაქო-შემახა-ევლახი-განჯა-გახახი-ნახჭევანის ხაზიდან სამხრეთისაკენ, ირანის საზღვრამდე. აქ მორწმუნეთა ძირითადი ნაწილი შიიტია: აზერები, თალიშები, თათები, ქურთების ნაწილი. არიან სუნიტებიც: ახისკა, თათრები, ქურთების ნაწილი. აქ ცხოვრობენ მართლმადიდებელი ქრისტიანებიც – რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, ქართველები; რუსი რასკოლნიკები და სექტანტები; გერმანელები – კათოლიკენი და ლუთერანები; უდები – მონოფიზიტები; სომეხი-გრიგორიანები; იუდეველები – ჯუური (მთის ებრაელები), აშკენაზები (ევროპელი ებრაელები), ქართველი ებრაელები. XX-XXI სს. მიჯნაზე გაჩნდა არატრადიციული მიმდინარეობები: მუსლიმური – ვაჰაბიტები და ნურსისტები, ნაკშბანდიელები, ფეიზულისტები და სხვ.; ინდუისტ-კრიშნაიტები; პროტესტანტული თემები (ქრისტიანული)¹¹.

ჩრდილოეთი ზონა მდებარეობს უფრო ჩრდილოეთით – საქართველოსთან და რუსეთთან საზღვრისკენ. მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი სუნიტია: ლეზგები და ავარელები, კრიზები და წახურელები, ბუდუგები და ხინალუგები, ინგილოთა ნაწილი და აზერები. ქრისტიანები წარმოდგენილი არიან რუსებით (ძირითადად რასკოლნიკები და სექტანტები), უდინებით (მონოფიზიტები), მართლმადიდებლებით – ინგილოთა ნაწილი, იუდეველებით – ჯუურით¹².

სსრ კავშირის შექმნის წინ აზერბაიჯანში არსებობდა 2000-მდე მეჩეთი, რომელთა დიდი ნაწილი 1930-იან წლებში დაანგრიეს ან დახურეს. მართალია, მეორე მსოფლიო ომის წლებში ზოგიერთი მეჩეთი კვლავ ამოქმედდა, რაც განპირობებული იყო სტალინის პოლიტიკით – ნებისმიერი, მათ შორის რელიგიური ფაქტორის გამოყენებით მოეხდინა საბჭოთა ხალხის მობილიზაცია ნაცისტური გერმანიის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1976 წელს აზერბაიჯანში 16 რეგისტრირებული მეჩეთი (14 შიიტური და ორი სუნიტური, აქედან 7 – ბაქოში) და მადრასა არსებობდა, საბჭოთა კავშირის დაშლის დროისათვის მათი რიცხვი 200-მდე ავიდა (არარეგისტრირებულების ჩათვლით). სხვა წყაროს მონაცემით, 1994 წლისათვის არსებობდა 84 რელიგიური

¹¹ Гусейн-Заде Р. А. Религия и политика: Взаимоотношения на азербайджанском фоне. – В журн.: Центральная Азия и Кавказ. № 3 (33), 2004, с.149.

¹² იქვე.

დაწესებულება, მეჩეთების ჩათვლით, რომლებიც ხშირად არალეგალურად ან ნახევრად ლეგალურად მოქმედებდა¹³.

2004 წ. დასაწყისისათვის ქვეყანაში არსებობდა 1300 მოქმედი მეჩეთი და ისლამის სხვა საკულტო ობიექტი; სხვა კონფესიათა 40-ზე მეტი საკულტო ნაგებობა. ბაქოში დღეს სამი მართლმადიდებლური ტაძარია. რესპუბლიკაში არის რასკოლნიკებისა და სექტანტების სამლოცველოები, შვიდი სინაგოგა, მათგან ერთი, რომელიც ბაქოში მდებარეობს და ყველაზე დიდია კავკასიაში, აიგო 2003 წელს “ჯონინთის” სახსრებით. დედაქალაქში რეკონსტრუირებულია კათოლიკური ეკლესია, კიდევ ერთს საფუძველი ჩაეყარა 2003 წელს, აზერბაიჯანში რომის პაპის ვიზიტის დროს.

აზერბაიჯანში დღეს არსებობს სასწავლო დაწესებულებები და კურსები ტრადიციულ კონფესიათა საფუძველების შესასწავლად: ბაქოს ისლამური უნივერსიტეტი ფილიალებით სხვადასხვა რაიონში; მადრასები – საშუალო სასწავლო დაწესებულებანი, მეჩეთებთან, ეკლესიებთან, სინაგოგებთან შექმნილია სასწავლო კურსები.

ფაქტია, რომ პოსტსაბჭოთა აზერბაიჯანში “რელიგიური რენესანსი” ეროვნული თვითშეგნების ზრდის პარალელურად მიმდინარეობს. ბაქოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კვლევათა ცენტრის მონაცემებით, 90-იანი წლების ბოლოს აზერბაიჯანელების მხოლოდ 4-6% თუ იყო “აქტიური” მორწმუნე და დამცველი რელიგიური მითითებებისა და ცხოვრების წესისა, 87-92% კი ისეთ კატეგორიას შეადგენდა, რომელიც აცხადებდა, რომ მუსლიმი იყო, თუმცა ნაკლებად ან საერთოდ არ ასრულებდა რელიგიურ რიტუალებს. დანარჩენ 3%-ს ათეისტები წარმოადგენდნენ. აზერბაიჯანელების უმრავლესობა აქტიურად სტუმრობს მეჩეთს რელიგიურ დღესასწაულებზე, თუმცა აშურას უქმე დღეს, როდესაც მუჰამედის შვილთაშვილს ჰუსეინ იბნ ალის გლოვობენ და თვითგვემის რიტუალებიც ტარდება, საგრძნობლად პასიურობენ. როგორც ამ საკითხების მეკვლევაში რაულ მოტიკა ასკენის, კავკასიის ქვეყნებში ისლამი ისტორიულად განპირობებულ ადგილობრივ თავისებურებათა გარემოში განვითარდა და მოწყდა საერთაშორისო მუსლიმურ მოძრაობებსა თუ მიმდინარეობებს. თავდაპირველად, საზღვრის გახსნის შემდეგ, მრავალი ახალგაზრდა ეწვია თანამოძმე თურქეთის სასწავლებლებს. თუმცა 90-იანი წლების ბოლოსათვის ოფიციალურ და ნახევრადოფიციალურ სასწავლებლებს აზერბაიჯანელები უკვე ამრეზით უყურებდნენ, დაინახეს რა, რომ უცხოეთში სწავლამიღებული და სამშობლოში დაბრუნებული ახალგაზრდები უკვე ღიად ქადაგებდნენ სუნიტურ იდეებს და არც “შაჰსეი-ვაჰსეის” ტრადიციის გმობას ერიდებოდნენ¹⁴.

ფორმალური ნიშნით, მეჩეთები არ იყოფა შიიტურ და სუნიტურ მეჩეთებად (ვაჰაბიტა მეჩეთების გამოკლებით, სადაც მხოლოდ ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები დადიან).

2004 წ. დასაწყისისათვის სავალდებულო რეგისტრაცია გავლილი ჰქონდა 230 კონფესიურ თემს, მათ შორის: 201 მუსლიმურს, დანარჩენს – ქრისტიანულს – რუსულ და ქართულ მართლმადიდებლურს, ლუთერანულს, რომაულ-კათოლიკურს, ახალსამოციქულოს, მოლოკნებს, მეშვიდე დღის ადვენტისტებს, ორმოცდაათიანელებს, იეღოვას მოწმეებს, იუდეველთა სხვადასხვა მიმდინარეობას და სხვ¹⁵.

¹³ Саттаров Р. Ислам как политический фактор в постсоветском Азербайджане. – В журн.: Центральная Азия и Кавказ. 2004, № 4 (34), с.9.

¹⁴ ხინჩაგაშვილი შ. ეთნიკური და რელიგიური სიტუაციის დინამიკა კავკასიაში (პოსტსაბჭოთა პერიოდი). – საქართველოს მეცნ.აკად. პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის წელიწადი – 2003. თბ., 2003, გვ.71.

¹⁵ იქვე, გვ.151.

ვაჰაბიზმი აზერბაიჯანში არ არის “მებრძოლი”, შემტევი ხასიათისა. მორწმუნეებს იგი იზიდავს “რელიგიაში უბრალოების” იდეებით. საინტერესოა, რომ მან მიმდევრები პოვა ადგილობრივ ეთნორელიგიურ უმცირესობებში – ლეზგებში, ავარელებსა და წახურებში, რომელთაც ამით გამოხატეს პროტესტი მათი სამოქალაქო უფლებების შეზღუდვის წინააღმდეგ.

უფრო ზოგადი თვალსაზრისით, არატრადიციული მიმდინარეობათა გაჩენა გარეშე ძალების მეტოქეობის შედეგია, რომლებიც საკუთარი გავლენის გაძლიერებისათვის ნებისმიერ საშუალებას იყენებენ, მათ შორის – კონფესიურსაც. არატრადიციული მიმდინარეობანი ხელს უწყობენ რელიგიის, პირველ რიგში, ძირითადის – ისლამის – პოლიტიზაციას.

რამდენადაც აზერბაიჯანი უპირატესად შიიტურია, განსაკუთრებით მკაფიოდ ჩანს “ირანის კვალი”. თეირანი მოქმედებს თავისი დიპლომატიური წარმომადგენლობების, რელიგიურ-საქველმოქმედო ორგანიზაციების, მისიონერების, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა, აგრეთვე “გავლენის აგენტების” მეშვეობით, განსაკუთრებით – სამხრეთ ზონაში. აშკარაა ირანის კონფესიური აქტივობის პოლიტიზაცია. მაგრამ ის ფაქტი, რომ აზერბაიჯანში არც ერთი ირანული მეჩეთი არ არის, ამ უკანასკნელის სუსტ რელიგიურ გავლენაზე მეტყველებს.

1990 წლის ზამთარში აზერბაიჯანელებმა, კერძოდ, ნახჭევანელებმა ირანის სასაზღვრო სიმაგრეები დაანგრიეს, იქ მცხოვრებ თანამომხმეებთან დიდი ხნით გაწყვეტილი ურთიერთობების აღდგენის ნიშნად (ჩრდილოეთ ირანში მცხოვრები ეთნიკური აზერბაიჯანელები ირანის მოსახლეობის 1/3 შეადგენენ და 2-3-ჯერ მეტნი არიან, ვიდრე თვითონ აზერბაიჯანში. პარალელურად, 1918-20 წწ. აზერბაიჯანის მმართველი პარტიის მუსავატის ლოზუნგი “თურქიზმი, მოდერნიზაცია და ისლამი” კვლავ პოპულარული გახდა. დღეს აზერბაიჯანული საზოგადოების ნაწილი აზერბაიჯანულ ნაციონალიზმს და თვითმყოფადობას მხოლოდ დიდ თურქულ კულტურულ კონტექსტში განიხილავს, იმ დროს, როცა მეორე ნაწილი პანთურქიზმს “აზერბაიჯანიზმის” საწინააღმდეგო დოქტრინად თვლის და ქმედ ათათურქის მიდგომას ყველაზე მისაღებ გამოსავლად მიიჩნევს. ამავდროულად, საზოგადოების ორივე ნაწილისთვის მიუღებელია პროირანული იდეოლოგიური ორიენტაცია, რის მიზეზი არა მარტო საბჭოთა მედიის ხანგრძლივ ანტიირანულ პროპაგანდაში უნდა ვეძიოთ, არამედ ყარაბაღის კონფლიქტშიც, სადაც ირანი სომხეთის პარტნიორად აღიქმებოდა. უნდა გავითვალისწინოთ ასევე ირანში მცხოვრები აზერბაიჯანული დიასპორის მძიმე უფლებრივი მდგომარეობა, რომელიც კიდევ უფრო ღაზავს ირანის იმიჯს აზერბაიჯანელის თვალში.

სეკულარული თურქეთი მოქმედებს რელიგიურ ორგანიზაციათა ოფიციალური სტრუქტურების მეშვეობით, პირველ რიგში – ბაქოსა და ნახჭევანში. დედაქალაქში გახსნილია თურქული უნივერსიტეტი “კავკასია”.

მართალია, თურქეთი სუნიტური ქვეყანაა, მაგრამ მას აზერბაიჯანში უფრო მეარი პოზიციები და სამოქმედო არეალი აქვს, აგრეთვე ჰყავს მეტი “გავლენის აგენტი”, ვიდრე ირანს. ამას რამდენიმე მიზეზი აქვს: 1) აზერების მესხიერებაში დაღეჟილია ის ფაქტი, რომ სპარსული სახელმწიფოები 2500 წელია ცდილობენ არასპარსელთა დეეთნიზაციას, ანუ ატარებენ ეთნოციდის პოლიტიკას. 1960-იანი წლების დასაწყისში ირანის სახელმწიფოს პოლიტიკა მკაფიოდ ჩამოაყალიბა მოჰამედ რეზა-შაჰ ფეხლევში: ერთი ქვეყანა, ერთი ისტორია, ერთი ეთნოსი, ერთი კულტურა, ერთი რელიგია, ერთი ენა. 2) თურქული და აზერების ენები ერთ ჯგუფს ეკუთვნის. 3) ირანი აქტიურად თანამშრომლობს სომხეთთან, რომელსაც აზერბაიჯანის ტერიტორიის 16% აქვს მიტაცებული, მხარს უჭერს მთიანი ყარაბაღის არალეგიტიმურ რესპუბლიკას. 4) ირანში კეთილგანწყობით ეკიდებიან ადგილობრივ სომხურ თემს: თუმცა ამ თეოკრატიულ სახელმწიფოში მოქმედებს “მშრალი კანონი”, მაგრამ სომხებს აქვთ არაყის გამოხდის უფლება; ერთ-ერთი

სომხური ეკლესია გამოცხადებულია “არქიტექტურის ფასეულ ისტორიულ ძეგლად” და დაცულია სახელმწიფოს მიერ. მეხუთე, თურქეთი აზერბაიჯანს სამხედრო და პოლიტიკური თვალსაზრისით ეხმარება; მისი ტერიტორია აზერბაიჯანისათვის დასავლეთისაკენ გასასვლელი ერთ-ერთი “დერეფანია” – წინა აზიის მუსლიმური სამყაროსაკენ, ეუთო-სა და ნატო-საკენ.

მნიშვნელოვანი დაიკავა სუნიტურმა არაბულმა აღმოსავლეთმაც.

ვაჰაბიზმი ისლამის ოფიციალური ფორმაა მუსლიმური სამყაროს ერთ-ერთ უმდიდრეს ქვეყანაში – საუდის არაბეთში, რომელიც ამავე დროს აშშ სტრატეგიული პარტნიორია. ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ვაჰაბიზმის გავრცელებას აზერბაიჯანში არა მხოლოდ კონფესიური, არამედ პოლიტიკური ხასიათიც აქვს.

ვაჰაბიზმი აღწევს ჩრდილოეთ კავკასიიდანაც – დაღესტნიდან და ჩეჩნეთიდან. პირველ შემთხვევაში “მედიატორის” როლში გამოდიან აზერბაიჯანში მცხოვრები ლეზგები, ავარელები და წახურები. მეორეში – ჩეჩნები, რომლებიც მოძრაობენ აზერბაიჯანს, საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიას შორის, ან დამკვიდრდნენ აზერბაიჯანში, სადაც გადიან მკურნალობისა და რეაბილიტაციის კურსს, ზოგი მათგანი ადგილობრივ უმაღლეს სასწავლებელშიც სწავლობს.

ქრისტიანული დასავლეთი ასევე იყენებს სხვადასხვა არხს, მათ შორის – კონფესიურსაც. მათ მიერ ტარდება რელიგიური მიმართულების კონფერენციები და სემინარები.

200 წელზე მეტია, აზერბაიჯანში მცხოვრებ ინგილოთა შორის თავის საქმიანობას ეწევა საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესია, რომელმაც ქრისტიანად მოაქცია ამ ეთნორელიგიური ჯგუფის ნაწილი. ამგვარ პროზელიტებს უქმნიან სწავლის პირობებს საქართველოში, აძლევენ ქართულ სახელებსა და გვარებს. სამშობლოში ისინი ბრუნდებიან როგორც “გავლენის აგენტები”.

1990 წლიდან პერიოდულად ჩნდებიან ემისრები ვატიკანიდან.

აღსანიშნავია, რომ ისლამის არატრადიციული მიმდინარეობები პოპულარულია ახალგაზრდობაში,

არატრადიციულ მიმდინარეობებთან ბრძოლა უფრო პოლიტიკური ხასიათისაა, ვიდრე რელიგიური.

ამრიგად, პოლიტიკური ხელისუფლება აკონტროლებს სიტუაციას კონფესიურ სფეროში. მისი დამოკიდებულება უარყოფითია არატრადიციული მიმდინარეობების მიმართ.

სომხეთის რესპუბლიკა სამხრეთ კავკასიის მთიანეთში მდებარეობს. ტერიტორია – 29,8 ათასი კვარეტული კილომეტრი. დედაქალაქი – ერევანი.

ჩრდილოეთით ესაზღვრება საქართველო, აღმოსავლეთით – აზერბაიჯანი, დასავლეთით – თურქეთი, სამხრეთით – ირანი.

სომეხი ხალხის ისტორიულ ბედში სომხეთის რესპუბლიკის თანამედროვე ტერიტორიას XX ს. დასაწყისამდე განმსაზღვრელი როლი არ შეუსრულებია. სომხეთის დიდი ნაწილი შედიოდა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში, სადაც სომეხთა რაოდენობა დაახლოებით 2,5 მლნ შეადგენდა. მათი უმრავლესობა აღმოსავლეთის 6 ვილაიეთში ცხოვრობდა. საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სომხური დიასპორა არსებობდა რუსეთში და მის საზღვრებს გარეთაც. ეპობსბაუში წერდა, რომ თანამედროვე სომხეთი – ეს არის ყველაფერი ის, რაც დარჩა მას შემდეგ, რაც ყველა დანარჩენ ტერიტორიაზე, სადაც ადრე სომეხები ცხოვრობდნენ, ისინი გაწყვიტეს ან განდევნეს იქიდან¹⁶.

1998 წლის 1 იანვრის მონაცემებით, სომხეთის მოსახლეობა 3 793 200 მცხოვრებს შეადგენს, მათგან 95%-ზე მეტი ეთნიკური სომეხია. ენა – სომხური,

¹⁶ Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1790 года. М., 1998, с.263.

რომელიც ინდოევროპული ოჯახის სომხურ ჯგუფს განეკუთვნება. განარჩევენ ადმოსავლურ და დასავლურ სალიტერატურო ენას; დასავლურ სალიტერატურო ენაზე სომხური დიასპორა მეტყველებს, ადმოსავლურზე კი სომხეთში მცხოვრები სომხები ლაპარაკობენ. სომხურ ენას აქვს საკუთარი დამწერლობა, რომელიც 39 ასო-ნიშანს შეიცავს.

საკუთრივ სომხეთის გარდა, ეთნიკური სომხები ცხოვრობენ მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში და მძლავრ და გავლენიან სომხურ დიასპორას ქმნიან. საზღვარგარეთ სომხების განსახლების ძირითადი ცენტრებია რუსეთი (არმავირი, როსტოვი, მოსკოვი) – 800 000, საქართველო (ჯავახეთი და თბილისი) – 500 000, თურქეთი (ძირითადად სტამბოლი) – ამჟამად 85 000, აშშ (ძირითადად კალიფორნია) – 1 000 000, არგენტინა – 85 000, საფრანგეთი – 500 000, ლიბანი – 150 000, ირანი – 200 000, სირია – 130 000, კანადა – 60 000, ავსტრალია – 30 000. სულ სომხური დიასპორა მსოფლიოს 60 ქვეყანაშია გაფანტული.

სომხეთში ცხოვრობენ რუსების, იეზიდების, ბერძნებისა და ებრაელების ეთნიკური უმცირესობები, აგრეთვე აისორები და უკრაინელები. სომხეთში მცხოვრებ აზერბაიჯანელთა უმრავლესობამ 1980-90-იანი წლების მიჯნაზე დატოვა საცხოვრებელი და თავი აზერბაიჯანსა და რუსეთს შეაფარა¹⁷.

სომხების დიდი უმრავლესობა მონოფიზიტი ქრისტიანია. ისინი ქვეყნის მოსახლეობის 80% შეადგენენ. საზღვარგარეთ მცხოვრებ სომეხთა ნაწილი კათოლიკე და პროტესტანტია. ამჟამად სომხეთის სამოციქულო გრიგორიანულ ეკლესიას სათავეში უდგას უზენაესი პატრიარქი და სრულიად სომეხთა კათალიკოსი ემშიაძინისა გარეგინ II.

სომხეთის სამოციქულო ეკლესია ერთ-ერთი უძლიერესი სომხური ორგანიზაციაა. კავკასიაში ქრისტიანულ ეკლესიებს შორის იგი განსაკუთრებით აქტიური და დამოუკიდებელია. შექმნა რა ეკლესიათა განშტოებული ქსელი, ემშიაძინი საბჭოთა პერიოდშიც და ახლაც აკონტროლებს დიდ სომხურ დიასპორას, რაც საშუალებას აძლევს, უშუალოდ მონაწილეობდეს სომეხი ხალხის ცხოვრებაში, ხშირად კი – საგარეო პოლიტიკური ორიენტირების ფორმირებაშიც. იმის დასტურად, რომ სომხურ ეკლესიას დიდ როლს ანიჭებენ როგორც თავად სომხეთის, ასევე მსოფლიოს პოლიტიკოსები, გამოდგება ის ფაქტი, რომ 2001 წ. ზაფხულში აშშ-ში ვიზიტის დროს სომეხთა კათალიკოსი გარეგინ II პირადად პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა მიიღო. ასეთი პატივი არ რგებიან არც ილია II, არც სამხრეთ კავკასიის მუსლიმთა სულიერ ლიდერს¹⁸. უკანასკნელი რამდენიმე საუკუნის მანძილზე სომხური ეკლესია ძირითადი დამაკავშირებელი რგოლია სომხეთსა და მის უცხოურ დიასპორას შორის.

რთული ისტორიული ვითარების გამო, სომხური ეკლესიის ცენტრი ხშირად იცვლებოდა. თავდაპირველად იგი ვაჰარშაპატში მდებარეობდა, შემდეგ – დვინსა და ანისში, შემდეგ – ამასიასი დაკილიკის სომხეთში. 1441 წელს სომხური ეკლესიის ცენტრი გახდა ემშიაძინი¹⁹.

გრიგორიანული ეკლესიის სტრუქტურა 4 ძირითად ელემენტს მოიცავს: 1) ემშიაძინის ყოველთა სომეხთა საკათალიკოსო, რომელიც გრიგორიანული ეკლესიის ცენტრად ითვლება; მისი მეთაური უზენაესი პატრიარქისა და არარატის საერთოეროვნული დედა-ეკლესიის კათალიკოსოს ტიტულს ატარებს და ყოველთა სომეხთა ლათალიკოსად მოიხსენიება; 2) კილიკიის დიდი სახლის საკათალიკოსო

¹⁷ გიორგი ხელაშვილი. ცნობარი სომხეთზე. – საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი, № 35, 2000, იანვარი, გვ.3.

¹⁸ Исмаилов Э., Полухов Э. Противостояние «старых» и «новых» игроков на политической карте Кавказа. – В журн.: Центральная Азия и Кавказ. 2004, № 4 (34), с.50.

¹⁹ გიორგი ხელაშვილი. ცნობარი სომხეთზე. – საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი, № 35, 2000, იანვარი, გვ.39.

- რეზიდენციით ანტილიასში; 3) იერუსალიმის საპატრიარქო - რეზიდენციით იერუსალიმში და 4) კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო - რეზიდენციით სტამბოლში. უკანასკნელი სამი ცენტრი დედა-ეკლესიის იურისდიქციაშია, მაგრამ სარგებლობს შინაგანი ადმინისტრაციული ავტონომიით.

IX საუკუნიდან, მას შემდეგ, რაც სომხური მოსახლეობა მთელ მსოფლიოში მიმოიფანტა, სომხური ეკლესიის მნიშვნელობა მეტად გაიზარდა და მან უნივერსალური ხასიათი შეიძინა. განსხვავებული კულტურისა და რელიგიის ქვეყნებში დამკვიდრების მიუხედავად, ეკლესიამ შეინარჩუნა ორგანიზაციული და დოგმატური მთლიანობა.

1986 წლის მდგომარეობით, სომხეთში 29 რეგისტრირებული და 34 არარეგისტრირებული რელიგიური ორგანიზაცია მოღვაწეობდა.

1997 წლის 1 იანვრისათვის რელიგიურ საქმეთა კომიტეტმა რეგისტრაციაში გაატარა 16 კონფესია და რელიგიური გაერთიანება: სომხეთის სამოციქულო ეკლესია, წარმართები, იეზიდები, კათოლიკური ეკლესია, იუდეველთა თემი, რუსეთის მართლმადიდებლური ეკლესია, კრიშნაიტები, ბაჰაისტები, მეშიდე დღის ადვენტისტები, ევანგელისტ-ორმოცდაათიანელები, ბაპტისტები და სხვ.

სომხეთში დიდი გავრცელება პოვა რელიგიურმა სექტებმა, რომლებიც რეგისტრირებული არიან როგორც საქველმოქმედო ორგანიზაციები.

როგორც აღვნიშნეთ, კავკასიაში წარმოდგენილია ოთხივე მსოფლიო კლასიკური რელიგია:

ქრისტიანობა სამხრეთ კავკასიაში რამდენიმე ვერსიის სახით გვხვდება. მისი მთავარი საყრდენებია ქართული მართლმადიდებლური და სომხური მონოფიზიტური ეკლესიები. ოსების მნიშვნელოვანი უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია, ასევე რუსებიც, რომლებიც შეადგენენ 3% სომხეთში, 4% აზერბაიჯანში და 6% საქართველოში, აგრეთვე, ჩრდილოეთ კავკასიაში. აფხაზთა ნაწილი ქრისტიანია, ნაწილი - მუსლიმი, თუმცა ორივე შერწყმულია წარმართულ ტრადიციასთან. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ კავკასიაში გამოჩნდნენ პროტესტანტული მისიები, მაგრამ მათ ცოტა მიმდევარი ჰყავთ (შედარებით მეტი წარმატება ჰქონდათ სომხეთში), აგრეთვე ამერიკული ორგანიზაცია "იელოვას მოწმეების" მიმდევრები.

კათოლიკენი საქართველოში პირველად 1230 წელს გამოჩნდნენ. პაპ იოანე XXII ძალისხმევით 1329 წლიდან თბილისში დაარსებულმა კათოლიკეთა საეპისკოპოსომ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში სამისიონერო მოღვაწეობა გააჩაღა. XVII საუკუნეში საქართველოში მოღვაწეობდნენ თეატინელი მისიონერები. XIX საუკუნის 50-იან წლებში ქართველმა კათოლიკე ბერებმა სტამბოლში ქართული კონგრეგაცია დააარსეს. კათოლიკობა ყველაზე ფართოდ გავრცელდა სამცხესა და შავშეთში, ახალციხეში, გორში, ქუთაისში. 1845 წლიდან 1993 წლამდე საქართველოს ლათინურ კათოლიკეთა ეპისკოპოსი რუსეთში იმყოფებოდა, 1993 წელს შეიქმნა ამიერკავკასიის ლათინური წესის სამოციქულო ადმინისტრაცია, რომელიც მოიცავდა საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ლათინ კათოლიკეებს.

2002 წლის აღწერით, საქართველოში მცხოვრები კათოლიკენი მოსახლეობის 0,8% შეადგენენ. მათი დიდი ნაწილი მესხეთ-ჯავახეთში ცხოვრობს, მათი უმრავლესობა ეთნიკურად სომეხია.

საქართველოში მცხოვრები კათოლიკენი ტიპიკონის მიხედვით 3 ნაწილად იყოფიან: 1) ლათინური ტიპიკონისანი, 2) სომხური ტიპიკონისანი, 3) სირიულ-ქალდეური ტიპიკონისანი. კათოლიკეთა უმრავლესობა ლათინურ წესს მისდევს, მათ შორის თბილისში მცხოვრები სომხებიც.

ახალ რელიგიურ სიტუაციაში კათოლიკენი რაიმე მნიშვნელოვან როლს არ ასრულებენ.

ლუთერანები საქართველოში XIX საუკუნეში გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლების შემდეგ გაჩნდნენ. ლუთერანული ეკლესია კი, საქართველოში XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან არსებობს.

დღეს **სომხური სამოციქულო ეკლესია** საქართველოში წარმოდგენილია შვიდი ეკლესიით: თბილისში 2, ბათუმში 1, დანარჩენი – მესხეთ-ჯავახეთში. ისინი ერთი ეპისკოპოსის სულიერი მფარველობის ქვეშ იმყოფებიან, მისი კათედრა თბილისშია, წმინდა გიორგის ეკლესიაში. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის ცნობით, 2002 წლისათვის საქართველოში სომხურ-გრიგორიანული აღმსარებლობისა იყო მოსახლეობის 3,9%.

ისლამის მიმდევართა ხვედრითი წილი მოსახლეობის 9,9% შეადგენს. წარმოდგენილია ორივე ვერსიის სახით: აზერბაიჯანელების 75% შიიტია, ისევე, როგორც ამ ქვეყანაში მცხოვრები თალიშები თუ სხვა ეროვნული უმცირესობა. სუნიტური განხრა კი საკმაოდ ძლიერია ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობის უმრავლესობაში, ასევე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის, აზერბაიჯანის (25%), ალანიისა (20-30%) და აფხაზეთის (35%) მოსახლეობაში; სუნიტური ისლამი არსებობს როგორც შაფიიტური (დაღესტნის ხალხები), ისე ჰანაფიტური (ჩეჩნეთი და ინგუშეთი, ჩერქეზები, ყარაჩაები და ბალყარები, აჭარლები საქართველოში, აზერბაიჯანელთა უმცირესობა – 15-25%, მუსლიმი ოსებისა და მუსლიმი აფხაზების უმცირესობა – 20-30% და 35%) სკოლების სახით²⁰.

რელიგიისაკენ შემობრუნების საერთო ტენდენციამ ისლამის გააქტიურებაზეც იმოქმედა. გაიზარდა მეჩეთებისა და უცხოეთში წარგზავნილ სასულიერო პირთა რიცხვი. ასეთი ტენდენცია დაფიქსირდა ქვემო ქართლში, პანკისში, აჭარაში, გურიასა და აფხაზეთში. მათ ჰყავთ ტრადიციული მრევლი და გააჩნიათ სხვა რელიგიებთან, განსაკუთრებით მართლმადიდებლობასთან თანამშრომლობის საუკუნოვანი ტრადიციები. ამასთან, ისლამი საქართველოშიც ვერ ასცდა საერთო ტენდენციებს, აქაც თავი იჩინა ფუნდამენტალიზმის ნიშნებმა.

იუდაიზმის მიმდევარია 20 000-მდე ქართველი ებრაელი, ასევე ძირითადად აზერბაიჯანში და დაღესტანში წარმოდგენილი თათებისა და მთის ებრაელების საზოგადოება. არიან ასევე აშკენაზი ებრაელები, რომლებიც ძირითადად ბაქოში ცხოვრობდნენ და რომელთა დიდი ნაწილი ისრაელში წავიდა, ქვეყანაში არსებული მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის გამო.

იუდეველების რიცხვი ბოლო 30 წლის განმავლობაში სისტემატურად მცირდებოდა. ერთი მხრივ, ამის მიზეზი ისა, რომ იუდაიზმი მონოთეონიკური რელიგიაა და მასობრივ პროზელიტიზმს, ქრისტიანობისა და ისლამისაგან განსხვავებით, იუდაიზმი არ ეწევა. მეორე მხრივ, იუდეველთა მიგრაცია წამყვანი ტენდენცია იყო მსოფლიოში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, საბჭოთა კავშირში კი – 70-ანი წლებიდან. ისრაელში ასვლის საერთო ტენდენციასთან ერთად, საქართველოდან იუდეველთა ემიგრაციას ხელი შეუწყო ბოლო წლებში შექმნილმა მძიმე სოციალურმა და ეკონომიკურმა ვითარებამ. დღეს თბილისში 2 სინაგოგაა. ასევე სინაგოგა არსებობს ყველგან, სადაც ებრაელები კომპაქტურად სახლობენ: ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმში, ქარელში, ონში.

ბუდიზმის მიმდევრები კი არიან კალმუხები, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად არც მოიხსენიებენ კავკასიაში მცხოვრებთა შორის, თუმცა მათ (122 000 მოსახლე) მჭიდრო ურთიერთობა აქვთ სამხრეთით მცხოვრებ დაღესტნელ ხალხებთან. ისინი დაღესტნის ჩრდილოეთით, კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით ცხოვრობენ. მათი ურთიერთობა კავკასიელებთან სულ უფრო ინტენსიური ხდება.

²⁰ Svante E. Cornell. Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflicts in the Caucasus Curzon. 2001, p.21.

რაც შეეხება **რელიგიურ სექტებს**, სექტანტების მომრავლება კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას უკავშირდება. კავკასიის რუსეთთან შეერთების პროცესის პარალელურად, შემოერთებულ მიწებზე იქმნებოდა რუსული დასახლებები. ეს საშუალებას იძლეოდა, შემცირებულიყო საოკუპაციო ჯარის რაოდენობა და მისი შესანახი ხარჯები, ანუ დასულიყო ისინი ჩვეულებრივი სამხედრო გარნიზონების ოდენობამდე. ეს, აგრეთვე, დაახქარებდა შემოერთებული მიწების ათვისების პროცესს.

აღნიშნული მიზნის განხორციელება, ამავე დროს, რუსეთიდან “განსაკუთრებით საშიშ” სექტათა გაძევებისა და მართლმადიდებელი მოსახლეობისაგან მათი იზოლაციის ხერხს წარმოადგენდა.

უკვე 1831 წელს ყარაბაღის პროვინციაში გაჩნდა დონის კაზაკებიდან გამოსული დუხობორების პირველი დასახლება ყიზილ-ყიშლაყი. მომდევნო წელს ნახჭევანის გუბერნიაში მოლოკანთა პირველი სოფელი – ბაზარ-ჩაი აღმოცენდა. გადმოსახლებული სექტანტების გარდა, კავკასიაში მრავალი სექტანტი ნებაყოფლობითაც მოდიოდა.

კიდევ უფრო ადრე, 1817 წელს, საქართველოში გამოჩნდნენ გერმანელი კოლონისტები, რომლებიც დასახლდნენ თბილისისა და ელიზავეტოპოლის გუბერნიებში. 1830 წელს მათი რიცხვი დაახლოებით 2000 კაცს შეადგენდა. ყველა ისინი პროტესტანტები იყვნენ.

გენერალ ერმოლოვის დროს, სტრატეგიული მნიშვნელობის პუნქტებში შექმნილი გარნიზონების გვერდით, იქმნებოდა სამხედრო დასახლებანი – ე.წ. შტაბ-ბინები, სადაც ჯარისკაცები, სამხედრო სამსახურის პარალელურად, საკუთარ მეურნეობასაც მისდევდნენ და ოჯახებიც ჰყავდათ. ასე გაჩნდა მართლმადიდებელთა სოფლები. მათთან ერთად, იზრდებოდა გადმოსახლებულ სექტანტთა რაოდენობაც. მათ ასახლებდნენ მაგისტრალურ მიმართულებებზე, რომელთაც რუსეთისათვის სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ერთი ტალღა დასახლდა იმ ტრასის გასწვრივ, რომელიც შემდგომში რუსეთსა და ირანს შორის ძირითად სავაჭრო მაგისტრალად იქცა: თბილისი-ელიზავეტოპოლი (განჯა)-ყაზახი-დელიშანი-ელენოვკა (სევანი)-ახტა (რაზდანი)-ერევანი.

მეორე ტალღა განსახლდა რუსეთის ჯარების თურქეთისაკენ მოძრაობის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ტრასაზე: თბილისი-ალექსანდროპოლი (გიუმრი)-ყარსი-ერზრუმი. სექტანტების გვერდით, აქაც იქმნებოდა მართლმადიდებელთა სოფლებიც.

1835 წ. გაჩნდა სუბოტნიკების სექტანტური დასახლება ელენოვკა (სევანი), 1842 წელს – ნიკიტინო (ფიოლეტოვო), შემდეგ ვორონცოვკა, ვოსკრესენკა და სხვ.

სულ XIX ს. 30-40-იან წლებში ამიერკავკასიაში გაჩნდა 30-ზე მეტი რუსული დასახლება. თურქეთთან 1853-1856 წწ. და 1877-1878 წწ. ომების შემდეგ ფართო მასშტაბით მიმდინარეობდა თურქეთიდან ამიერკავკასიაში სომხების გადმოსახლება, განსაკუთრებით ერევანის გუბერნიასა და შავიზღვისპირეთში. შემოერთებულ მიწებზე რუსებისა და სომხების დასახლებით რუსეთი ამ მიწა-წყლის საბოლოო შემომტკიცებას ცდილობდა.

სექტანტების მიმართ ნიკოლოზ I რეპრესიული პოლიტიკის შედეგად, ამიერკავკასიაში თავი მოიყარა სხვადასხვა სექტებმა: დუხობორებმა, მოლოკნებმა, ხლისტებმა, სუბოტნიკებმა, სკოპცებმა და სხვ.

რუსული ადმინისტრაცია ხელს უწყობდა სექტანტების გადმოსახლების პროცესს. მაგალითად, მათ დიდად მფარველობდა ვორონცოვი. განსაკუთრებით აქტიური იყო სექტანტთა ჩასახლების პროცესი ყარსის ოლქში 1877-1878 წწ. ომის შემდეგ. უკვე XX ს. დასაწყისისათვის იქ რუსული მოსახლეობა დაახლოებით 11.000 კაცს შეადგენდა.

ერევანის გუბერნიაში რუსების რიცხვი 4150 იყო, ბაქოს გუბერნიაში – 11.500, თბილისის გუბერნიაში – 3204, ელიზავეტოპოლის გუბერნიაში – 2987.

პოლიტიკურ-ეკონომიკურმა და დემოგრაფიულმა პროცესებმა გარკვეული გავლენა იქონია რუს სექტანტთა ყოფაზე. დროის შესაბამისად იცვლება მათი ცხოვრების წესი, ფასეულობანი, ორიენტაცია. მათი მიმდევრების რაოდენობა კლებულობს, რადგან თემის ახალგაზრდა წევრები საცხოვრებლად რუსეთის ფედერაციაში გადადიან. ეს პროცესი ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დროს დაიწყო და დღესაც გრძელდება, თუმცა ეს, ძირითადად, სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებითაა განპირობებული, და არა რელიგიური შეუწყნარებლობით. ისიც უნდა ითქვას, რომ ყოფით ნიადაგზე შეინიშნება ფარული დაძაბულობა სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრებ დუხოხორებსა და მათ მეზობელ სომხებს შორის.

დღეს სტაროვერები არიან გურიაში (ურეკ-მაღთაყვის მონაკვეთი), სამეგრელოსა და ზემო სვანეთში, ასევე შიდა ქართლში, ცენტრი აქვთ თბილისში. სტაროვერები ჩამოყალიბდნენ ეთნიკურ-რელიგიურ ჯგუფად, მაგრამ, შერეული ქორწინებების გამო, სტაროვერობა გავრცელდა ქართველებშიც. ამასთან, ისინი არ ეწევიან პროზელიტიზმს და ზემოთ დასახელებული შემთხვევები ერთეული ფაქტებია. სტაროვერების, ისევე როგორც დუხოხორებისა და მოლოკნების რელიგიური თემების არსებობა საქართველოში არავითარი კონფლიქტური მუხტის მატარებელი არ არის.

ბაპტიზმი საქართველოში 1867 წლიდან ვრცელდება. ამ წელს გერმანელმა კოლეგებმა თბილისში ბაპტისტური წესით მონათლა მოლოკანთა სექტის ყოფილი წევრი ნ.ი.კორონინი. 1895 წლისათვის თბილისში უკვე არსებობდა გავლენიანი ბაპტისტური რელიგიური გაერთიანება, რომელსაც ამიერკავკასიასა და რუსეთში ცნობილი ბაპტისტი პრესვიტერები განაგებდნენ. დიდი ხნის მანძილზე ბაპტისტთა თემებში ძირითადად რუსი ეროვნების მოქალაქეები ყვნენ გაერთიანებული. 1920 წლიდან ბაპტიზმი გავრცელებას იწყებს ქართველ მოსახლეობაშიც.

ბაპტისტთა მსოფლიო საბჭოს გადაწყვეტილებით, დღეს თბილისი მიჩნეულია ბაპტიზმის გავრცელების ადგილად ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე. ამჟამად საქართველოს ყველა რეგიონში მოქმედებენ ბაპტისტთა სამლოცველო სახლები ქართული, რუსული, ოსური და სომხური რელიგიური თემებით. ფართოდება ქართველი ბაპტისტების კავშირები ბაპტისტთა მსოფლიო გაერთიანებებთან. ისინი უფასოდ ავრცელებენ რელიგიურ ლიტერატურას, ესმარებიან ერთმორწმუნეებს²¹.

ორმოცდაათიანელთა სექტის მიმდევრები საქართველოში მოღვაწეობას მეორე მსოფლიო ომისა და მომდევნო პერიოდში იწყებენ და თავიანთ მოძღვრებას ომის დროს ევაკუირებული რუსი მოსახლეობის ერთ ნაწილში ავრცელებენ. 1946-1952 წლებში მათ შეძლეს სექტის თემთა შემადგენლობის გაზრდა და ქართველი ეროვნების მოქალაქეთა მოქცევა. 1970-იანი წლებიდან ორმოცდაათიანელთა საქმიანობა გააქტიურდა ქართველ, სომეხ და ოს მოსახლეობაში²².

ბოლო წლებში საქართველოში ყველაზე აქტიურად საქმიანობენ იელოველთა სექტის წარმომადგენლები. ეს სექტა ორი მიმართულების სახითაა წარმოდგენილი: პირველი მიმართულება XIX ს. 40-იან წლებში წარმოიშვა რუსეთში, მეორე კი – 1884 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში. იელოველთა რელიგიური კორპორაცია მტკიცე სტრუქტურითა და დისციპლინით გამოირჩევა, რასაც უზრუნველყოფს ბრუკლინის იელოველთა რელიგიური ცენტრის აქტიური და მიზანმიმართული საქმიანობა²³.

²¹ გეგეშიძე დ. რელიგიური კონფესიები და დენომინაციები საქართველოში (ისტორია და თანამედროვეობა). – საქართველოს მეცნ. აკადემიის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტის წელიწადური – 2002, თბ., 2002, გვ.226-227.

²² იქვე, გვ.228.

²³ იქვე, გვ.229.

გარდამავალი პერიოდი ყველაზე ხელსაყრელი გარემოა არატრადიციული იდეა-შეხედულებების გავრცელებისათვის. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ყოფილ საბჭოთა სივრცეში, მოხსნილი აკრძალვების და სრული საკანონმდებლო ანარქიის ფონზე, უკვე მოქმედი ჯგუფების გვერდით, ინტენსიურად იწყეს შემოსვლა ახალმა სექტებმა და რელიგიურმა ჯგუფებმა. ბუნებრივია, მათ შორის განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩეოდნენ ძლიერი ფინანსური მხარდაჭერის მქონე ჯგუფები. სექტების მომძლავრებას ხელი შეუწყო იმანაც, რომ საბჭოთა პერიოდის ათეისტურ პროპაგანდას უკვალოდ არ ჩაუვლია: მისი ერთ-ერთი შედეგი იყო ტრადიციული რელიგიური ცოდნის შესუსტება და დანაწევრება, რასაც მოჰყვა გაუცხოება საზოგადოებასა და ტრადიციულ რელიგიურ შეხედულებებს შორის. საბჭოთა სახელმწიფოს იდეოლოგიური მანქანა მთელი თავისი არსებობის მანძილზე ნეგატიურ საზოგადოებრივ აზრს აყალიბებდა რელიგიაზე; მთელი თაობები აღიზარდნენ მებრძოლი ათეიზმისა და ტრადიციული რელიგიებისადმი უარყოფითი განწყობით. ახალი იდეები კი, რომლებიც თანამედროვეობის შესატყვისი ფორმით მიეწოდებოდათ, შედარებით მისაღები აღმოჩნდა. ტრადიციულ სექტებთან ერთად, ახალ რელიგიურ მოძრაობებს და არატრადიციულ სექტებს, რომლებიც “რკინის ფარდის” არსებობის პირობებშიც კი ახერხებდნენ საბჭოთა კავშირის სივრცეში მოქმედებას, ათეისტური და კომუნისტური იდეალების სრული დისკრედიტაციის შემდეგ თავიანთი შეხედულებების თავისუფლად გავრცელებისა და ახალი სივრცის აქტიური ათვისების შესაძლებლობა მიეცათ.

საქართველოში მოქმედი ახალი რელიგიური ჯგუფებიდან უმრავლესობა ქრისტიანული მიმართულებისაა ორი ძირითადი მიზეზის გამო: ჯერ ერთი, საქართველო ქრისტიანული ქვეყანაა, მეორე, ქრისტიანობა ერთ-ერთი ყველაზე ფართოდ გავრცელებული რელიგიაა თანამედროვე მსოფლიოში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფართოდ გამოყენებული ტერმინი “ახალი რელიგიები” პირობითია და გულისხმობს იმ მიმდინარეობებს, რომლებიც არსებობის შედარებით მცირე პერიოდს მოითვლიან, ძველ ტრადიციებზე დაყრდნობით, ახალ გარემოსთან შესატყვისად განვითარდნენ და გავრცელდნენ. ხშირად მათ “ახალგაზრდულ რელიგიებად”, “სექტებად” ან “რელიგიურ-ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობებადაც” მოიხსენიებენ. ლიტერატურაში ასევე ხშირად მიმართავენ ემოციურად ნაკლებად დატვირთულ აღნიშვნებს, მაგალითად, “რელიგიური განსაკუთრებული ჯგუფები”, “ახალი რელიგიური მოძრაობები”, “ტოტალიტარული სექტები” და სხვ. ანგლო-ამერიკულ სამყაროში მათ, ჩვეულებრივ, “დენომინაციებს” უწოდებენ, კონფლიქტის მატარებელ ჯგუფებს კი – “კულტებს” ან “დესტრუქციულ კულტებს”²⁴.

თუ ამგვარ ჯგუფებს შინაარსობრივი თვალსაზრისით დავაჯგუფებთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ: 1. ქართული ჯგუფები (საპატრიარქოდან გამოყოფილი – მკალავიშვილის ჯგუფი, ივანოვის ჯგუფი, განკვეთილი მოძღვრები ან ახლად შექმნილი – მძლეველი, პრომეთეს ცეცხლი); 2. უცხოური ჯგუფები (ახალსამოციქულო ეკლესია, ორმოცდაათიანელები, იელოველები, მეშვიდე დღის ადვენტისტები, სახარებისეულად მორწმუნენი, ხსნის კავშირი, ჭეშმარიტი ქრისტიანები, ბოსტონის ჯგუფი, მუნიზმი); აღმოსავლური ჯგუფები (კრიშნაიზმი, რაჯნეშიზმი); ისლამური ჯგუფები (ვაჰაბიზმი, ბაჰაიზმი); განსაკუთრებული ჯგუფები (საიანტოლოგია, ანთროპოსოფია).

კავკასიური ისლამის ფენომენი. კავკასიური ისლამი არის ტრადიციული მუსლიმური რელიგიის არასექტანტური, ორდენებზე დამყარებული ერთ-ერთი,

²⁴ ხუციშვილი ქ. რელიგიური სიტუაციის ცვლილება და უსაფრთხოების პრობლემა თანამედროვე საქართველოში. თბ., 2004, გვ.18.

არცთუ ისე ძველი განშტოება. ჩრდილოეთ კავკასიაში ძირითადად ორ ორდენს ვხვდებით: “ნაკშბანდიას” და “კადირიას”.

ნაკშბანდიის ორდენის ფუძემდებლად ითვლება შუააზიელი მუჰამედ ბაჰა ალ-დინ ალ-ნაკშბანდი (1328-1389), რომლის მოძღვრებამ XVI-XVII საუკუნეებში ცვლილებები განიცადა და თურქეთში გავრცელების შემდეგ კავკასიაშიც შემოვიდა. იგი შემოიტანა ჩეჩნების პირველმა ეროვნულმა გმირმა, შეიხ მანსურმა. ჩეჩენ-დაღესტნელთა წინააღმდეგობის გატეხვის შემდეგ ეს ორდენი ფეხს ჩერქეზეთში იკიდებს. თანამედროვე რუსეთის ტერიტორიაზე მისი უკანასკნელი კვალი 1917 წ. რევოლუციის დროს თათარ-ბაშკირეთში ჩანს. ეს საკითხი საფუძვლიანად შეისწავლა თელავივის უნივერსიტეტის პროფესორმა მოშე გამერმა, რომელმაც დიდი ყურადღება დაუთმო ჩრდილოკავკასიელების ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას და თურქეთის, ირანის, რუსეთის და საფრანგეთის გეოპოლიტიკური ინტერესების შეჯახებას XIX საუკუნის კავკასიაში. საფუძვლიანად იკვლევს რა ზემოთ ხსენებული ქვეყნების, ასევე სომხეთის, საქართველოს, ფინეთის და სხვა ქვეყნების საარქივო მასალებს, მეცნიერი ასკვნის, რომ რეგიონში მიურიდიზმის და, საერთოდ, ისლამის გავრცელებას მყარი ნიადაგი სწორედ ცარიზმის უგუნურმა, აშკარად გამოსატყუღმა ანტიმუსლიმურმა პოლიტიკამ შეუქმნა. ყაზი მუჰამედისა და ჰამზათ-ბეგის შემდეგ, შამილი რიგით მესამე და ყველაზე ძლიერი იმამი აღმოჩნდა, რომელმაც შეძლო დაღესტნელების და ვაინახების გაერთიანება ერთ თეოკრატიულ მილიტარისტულ სახემწიფოში – იმამატში. ცნობილია, რომ იგი მკაცრად იცავდა ორთოდოქსულ დოგმებს და უკომპრომისოდ ებრძოდა ბრმა რელიგიურ ფანატიზმს. იმ პერიოდში შუა აზიიდან კავკასიაში სპეციალურად იგზავნებოდნენ შეიხები, რომლებიც აგრესიულ და ექსტრემისტულ ისლამს ქადაგებდნენ. ამ მიმდინარეობის წევრებს იგი სიკვდილით სჯიდა²⁵.

იმამ შამილის დამარცხების შემდეგ, XIX საუკუნის 60-იან წლებში კავკასიაში დაფუძნებას იწყებს კადირიის ორდენი, რომლის მეთაური იყო მწვემსი ხუნტა ჰაჯი გაჩიევი. 1865 წ. ცარიზმმა არ ორდენის აღმოფხვრაც ცადა, რაც ჩრდილო-კავკასიელებისათვის ტრაგიკულ ემიგრაციულ მოვლენებთან არის დაკავშირებული.

XX საუკუნის შუა წლებიდან იწყება ამ ორი ორდენის ხელახლა აღორძინება მთიელებში. 1877-78 წწ. ბოლო შეიარაღებული გამოსვლის შემდეგ გარდატეხა ხდება ჩრდილოეთ კავკასიის სუფისტურ საძმოში. ორივე ორდენი ნახევრადკონსპირატიულ მოღვაწეობას იწყებს და დროებით ხელს იღებს დაზავათზე. ამ პერიოდიდან მოყოლებული, 1917 წლამდე, ჩეჩნეთ-ინგუშეთის მოსახლეობის ერთი ნაწილი ნაკშბანდიის ორდენს ეკუთვნოდა, მეორე ნაწილი – კადირიის. საბჭოთა პერიოდში არანაირი მნიშვნელოვანი გარდატეხა არ მომხდარა მთიელ ხალხთა სულიერ ცხოვრებაში. წითელი ხელისუფლების დამყარებისთანავე სასულიერო ელიტამ თავი ფაქტიურად კომუნისტებადაც გამოაცხადა, მაგრამ ამ ქმედებამ არანაირი გავლენა არ იქონია ბოლშევიკების გეგმებზე, რომელიც ნებისმიერი რელიგიის აღმოფხვრას ისახავდა მიზნად. 1944 წლის ჩეჩნების მასიურმა დეპორტაციამ შუა აზიაში ხელახლა აღორძინა სუფისტური მიმდინარეობანი მთიელებში. რეაბილიტაციის შედეგად გადასახლებიდან დაბრუნებულ მოსახლეობას თან კარგად ორგანიზებული, ჩრდილოეთ კავკასიისთვის უკვე ტრადიციული რელიგიური დაჯგუფებები მოჰყვა²⁶.

²⁵ ხინჩაგაშვილი შ. ვაჰაბიზმის პრობლემა კავკასიაში. – კრებ.: კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, XIV, თბ., 2003, გვ. 20.

²⁶ იქვე.

მაშასადამე, XIX საუკუნიდან მოყოლებული, კავკასიაში ისლამი ორი ორდენის – ნაკშბანდიის და კადირიის სახით იყო წარმოდგენილი. ორდენის მეთაური იყო არა მოლა, არამედ ამირა ან შეიხი – გვართა და წოდებით იმ ტერიტორიაზე ყველაზე ასაკოვანი და ავტორიტეტული პიროვნება, ტიპის უხუცესი. ეს ყველაფერი იმდენად იყო შერწყმული საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ ნაციონალურ ვაინახურ ტრადიციებთან და მთის ადათ-წესებთან, რომ გარკვევაც კი ძნელია, სად მთავრდება ეროვნული და სად იწყება რელიგიური.

ვაჰაბიზმის გამოწვევა. ვაჰაბიზმი, სუნიტური ისლამის ერთ-ერთი განშტოება, XVIII საუკუნის შუა პერიოდში ჩამოყალიბდა არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ნეჯდის პროვინციაში. მისი ფუძემდებელია იბნ აბდ ალ-ვაჰაბი (1703-1792), რომელმაც გაიხსენა და განავითარა დავიწყებას მიცემული XIV საუკუნის მოღვაწის – იბნ ტიბის იდეები. ეს უკანასკნელი ქადაგებდა პირველადი, მუჰამედისდროინდელი ისლამისა და შესაბამისი საზოგადოებრივი ცხოვრების წესისაკენ, “უმა-თემისაკენ” დაბრუნებას: ყურანი ერთადერთი წმინდა წიგნია და ჭეშმარიტმა მუსლიმმა მხოლოდ მისი მითითებების შესაბამისად უნდა იცხოვროს. ვაჰაბიზმის იდეოლოგიები უარყოფდნენ წმინდა ადგილებსა და წმინდანებს – მათი აზრით, მხოლოდ ალაჰია თაყვანისცემის ღირსი. მეორე მათი მოთხოვნა იყო რიტუალების მაქსიმალური გამარტივება, ასევე სასულიერო იერარქიის აბსოლუტური გაუქმება. მუსლიმს უნდა ეცხოვრა ერთგვარი კომუნის ტიპის საზოგადოებაში, სადაც ერთადერთი სასულიერო პირი იყო მოლა.

ვაჰაბის მოღვაწეობა გარკვეულწილად დაკავშირებულია დამპყრობთა წინააღმდეგ მიმართულ ეროვნულ მოძრაობასთან. თუმცა დასაწყისში მისი პოლიტიკური არსი იყო მსხვილ ფეოდალთა და ვაჭართა ინტერესების დასაცავად არაბთა ტომებისა და წვრილი სამთავროების გაერთიანება, ფეოდალური ანარქიისა და ტომობრივი განხეთქილების მოსპობა. XIX საუკუნის დასაწყისში თითქმის მთელი არაბეთის ნახევარკუნძული გაერთიანდა ვაჰაბიტთა ფეოდალურ სახელმწიფოდ, რომელიც ეგვიპტელთა დაპყრობის შემდეგ (1811-1821 წწ.) დაიშალა. 1821 წ. ვაჰაბიტების სახელმწიფო აღდგა ნეჯდის პროვინციის ფარგლებში და არსებობდა XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე. XX საუკუნის დასაწყისში ვაჰაბიტების სახელმწიფო ისევ აღსდგა იბნ-საუდის მმართველობის პერიოდში (1880-1953 წწ.). 1931 წლიდან ოფიციალურად წოდებული საუდის არაბეთის სახელმწიფო რელიგია ვაჰაბიზმია. თანამედროვე არაბეთში არსებული ვაჰაბიზმი მშვენივრად შეერწყა მმართველი ფენის ეკონომიკურ ინტერესებს რეგიონში, რაც ახლო აღმოსავლეთში ნავთობისა და შესაბამისად გაველენის სფეროს გადანაწილებასთანაა დაკავშირებული.

ვაჰაბიზმის იდეები გავრცელდა ინდოეთში, ავღანეთში, ინდონეზიაში და აფრიკის ქვეყნებში. თუმცა აღსანიშნავია, რომ საუდის არაბეთის საზღვრებს გარეთ, განსაკუთრებით შუა აზიაში აღმოცენებული ვაჰაბიტური სექტები აბსოლუტურად სხვა სახის მოვლენაა. ამ ორგანიზაციებმა ფეხი ძირითადად სხვადასხვა ქვეყნის ყოფილ კოლონიებში მოიკიდეს, სადაც სოციალური მდგომარეობა უკიდურესად მძიმე იყო.

კავკასიაში ვაჰაბიზმის დამკვიდრებაზე საუბრისას ძნელია პოლიტიკის სფეროსგან გამიჯვნა. ინგლისელი პოლიტიკური მიმომხილველი იან სეპი ჩვენს რეგიონში შექმნილი ვითარების შეფასებისას აღნიშნავს, რომ საქმე პოლიტიზებულ ისლამთან გვაქვს. მისი თქმით, XX საუკუნის 30-იანი წლებიდანვე ვაჰაბიზმის იდეით გამუდმებით სპეკულირებდა კომუნისტური ხელმძღვანელობა, რომელიც ნებისმიერი სახის ანტისაბჭოთა მოძრაობას, რომელიც რამე კავშირში

იყო მაჰმადიანური რწმენის მატარებელ მოსახლეობასთან, ტერორიზმის, ვაჰაბიზმისა და ექსტრემიზმის გამოვლინებად ნათლავდა²⁷.

ვაჰაბიზმის განენა ჩრდილოეთ კავკასიაში უშუალოდ უკავშირდება მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენებს. “პერესტროიკის” პარალელურად, ჩრდილოეთ კავკასიაში აშკარად გამოიღვიძა ეროვნულ-გამანთავისუფლებელმა მოძრაობამ, რომელთა შორის დიდი აქტიურობით გამოირჩეოდა ვაინახური საზოგადოება ყოფილი დისიდენტის – ისა კადოევის მეთაურობით. ამ გარემოებამ დიდი პრობლემები შეუქმნა რუსეთის ახლადგამოჩეკილ ფედერაციას, რომლის ეთნიკურად საკმაოდ ჭრელ მოსახლეობას ჩეჩენ-ინგუშთა პოლიტიკური ზრახვები ცუდ მაგალითად ევლინებოდა. რუსეთის მმართველ წრეებში გადაწყდა, ეს პრობლემა ადგილობრივი წარმოშობის კადრებით მოეგვარებინათ. მართალია, ამ მეთოდის გამოყენებამ თათრების, ჩუვაშების და კალმუხების შემთხვევაში გაამართლა, მაგრამ ჩეჩნეთში დუდაევის გაგენერალებამ სხვა შედეგი მოიტანა. შემდგომში, მიუხედავად დიდი მცდელობისა, არც რესპუბლიკის “შიგნიდან აფეთქება” მოხერხდა. რუსეთის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს, კავკასიისათვის ვაჰაბიტი იდეოლოგიები შეესიათ.

კავკასიაში ვაჰაბიტური იდეოლოგიის გავრცელების საკითხის უფრო ნათლად წარმოსაჩენად საჭიროა ორიოდე სიტყვით შევეხოთ ჯიჰადის მოვლენას ისლამში. თავად მუსლიმისათვის რელიგიაში დიდი ადგილი უკავია ღვთისადმი მორჩილების პრინციპს. ღვთის შიში (“ათ თუკა”) არ არსებობს ჯიჰადის გარეშე, იგი მისი მატერიალური გამოვლინებაა. თუმცა თავად ტერმინი “ჯიჰადი”, “ჯაჰადა” სიტყვასიტყვით “ალაჰის გზაზე მუყაითს, მუყაითად მიმავალს” ნიშნავს და სავსებით გამორიცხავს სხვა რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლას. თავად მუსლიმი თეოლოგების მტკიცებით, მისი ძირითადი არსი პიროვნული თავისუფლების დაცვა-გაფრთხილებაა და გაუმართლებელია რელიგიური დევნა ან კონფესიური შუღლის განაღდება ამ სიტყვის საფარქვეშ. მათი აზრით, თავად ისლამის (არაბ. თანხმობა, მშვიდობა, მორჩილება) მიმდევარი ვალდებულია სათნოებით მოეპყრას სხვა რელიგიას და სწორედ ასეთი საქციელით წარმოაჩინოს თავისი რწმენის უპირატესობა. ვაჰაბიტურ სექტებში კი იბნ-ტეიბისეული იდეების გააზრებამ სერიოზული დამახინჯება განიცადა და საბოლოო ჯამში როგორც ეროვნული, ისე წმინდა ისლამური ტრადიციების სრულ უარყოფაში გადაიზარდა, რომლის შედეგადაც ისინი ღაზავათს (იგივე ჯიჰადს) არა მარტო ქრისტიანებს (რასაც ყურანი არც ქადაგებს), არამედ სუნიტებსა და შიიტებსაც უცხადებენ. აქედან გამომდინარე, ვაჰაბიზმი ბუნებით სავსებით უცხო და აგრესიული სექტაა და ბუნებრივია, ადგილობრივი რელიგიური ხელმძღვანელობა თუ მოსახლეობა მას დიდი წინააღმდეგობით შეხვდა, თუმცა უშუალოდ რუსი ბიზნესმენებით ზურგამაგრებული ექსტემისტები მაინც აგრძელებდნენ მოღვაწეობას და 1999 წ. ომის პროვოცირებაც მოახერხეს რუსეთსა და ჩეჩნეთს შორის. ვაინახებმა, საბოლოო ჯამში, შეძლეს თავს მოხვეული ვაჰაბიტური მიმდინარეობისაგან გათავისუფლება და საკუთარი ძალების კონსოლიდაცია, თუმცა ამის გაკეთება საკმაოდ გვიან – ომის პერიოდში მოუწიათ.

ვაჰაბიტური მოძრაობა ამჯერად მთლიანად კავკასიის რეგიონს ემუქრება. ამ სექტის წარმომადგენლები 1990-იანი წლების ბოლოს აქტიურად გამოჩნდნენ ბალყარელებში, თუმცა მათ მეზობელ ხალხში – ყაბარდოელებში დასაყრდენი ვერ ნახეს. ფაქტიურად, უკვე ფეთქებადი ვითარებაა ყარაჩაი-ჩერქეზეთში, სადაც ვაჰაბიტური რაზმების შექმნას ყველა ადასტურებს. ხოლო თუ გავითვალისწინებთ ჩერქეზეთის, ადიღეელებისა და აფხაზების ეთნიკურ და გეოგრაფიულ სიახლოვეს, არ არის გამორიცხული ამ ტერორისტული სექტის დამკვიდრება დასავლეთ

²⁷ იქვე, გვ. 21.

საქართველოშიც. ვაჰაბიტურმა იდეოლოგიამ დიდი მარცხი განიცადა ინგუშეთსა და აზერბაიჯანში, რაც ამ ქვეყნების ხელმძღვანელების, რ. აუშევისა და კ. ალიევის პირადი დამსახურებაა.

ვაჰაბიზმი, რომელსაც სპეციალისტები ისლამის უკიდურესად პოლიტიზებულ, მილიტარისტულ ფენომენად მოიხსენიებენ, ქრისტიანული სექტებისგან განსხვავებით, ჰუმანიტარულ საქმიანობას წარმატებით უთავსებს ტერორისტულ მოღვაწეობას, რის გამოც მთავარი კატალიზატორის როლს თამაშობს იმ ტრაგიკულ მოვლენებში, რაც 90-იანი წლებიდან ვითარდება ჩრდილოეთ კავკასიაში და რის გამოც უცხოელი ექსპერტები ამ რეგიონს “მსოფლიოს ახალი წესრიგის უწესრიგობას” უწოდებენ. ვაჰაბიზმმა აღმოსავლეთ კავკასიას დიდი უბედურება დააწია და არც სამხრეთ კავკასიასა და ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთ რესპუბლიკებს უქადის უკეთეს ბედს²⁸.

²⁸ ხინჩაგაშვილი შ. ვაჰაბიზმის პრობლემა კავკასიაში. – კრებ.: კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, XIV, თბ., 2003, გვ. 23.